

Utješna pisma Antuna Vrančića - konzolacijska tradicija i utjecaji

Cifrek, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:650698>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti (dvopredmetni)

Maja Cifrek

**Utješna pisma Antuna Vrančića – konzolacijska
tradicija i utjecaji**

Diplomski rad

Zadar, 2017.

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti (dvopredmetni)

Utješna pisma Antuna Vrančića – konzolacijska tradicija i
utjecaji

Diplomski rad

Student/ica:

Maja Cifrek

Mentor/ica:

Doc. dr. sc. Diana Sorić

Zadar, 2017.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Maja Cifrek**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Utješna pisma Antuna Vrančića – konzolacijska tradicija i utjecaji** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 25. svibnja 2017.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Konzolacijska tradicija	2
2.1. Antička konzolacija	2
2.1.1. Konzolacijska topika	4
2.1.2. Ciceron	5
2.1.3. Seneka	6
2.2. Srednjovjekovna konzolacija	7
2.3. Konzolacija humanizma i renesanse	13
3. Antička konzolacijska pisma	15
3.1. Ciceron	15
3.2. Seneka	18
3.3. Gaj Plinije Mlađi	20
4. Razdoblje humanizma i renesanse	21
4.1. Pojam humanizma i renesanse	21
4.2. Životopis Antuna Vrančića	22
4.3. Životopis Erazma Roterdamskog	24
4.4. Životopis Franje Nigera	26
5. Vrančićeva konzolacijska pisma	27
5.1. Sadržaj pisama	27
5.1.1. Pismo Antuna Vrančića upućeno Francescu Capellu 15. lipnja 1547.	27
5.1.2. Pismo Antuna Vrančića upućeno Ivanu Bonaru 14. kolovoza 1549.	29
5.2. Struktura pisama	30
5.2.1. Struktura prema Erazmu	30
5.2.2. Struktura prema Nigeru	33
5.3. Konzolacijska topika, jezična i stilska sredstva	34
6. Zaključak	39
7. Sažetak	41
8. Summary	42
9. Literatura	43
Prilog (Pisma na izvornom jeziku i u prijevodu)	46

1. Uvod

Tema ovog rada je konzolacija, a taj pojam obuhvaća raznolike metode, oblike i motive pomoću kojih se nastojiti ukloniti ili ublažiti bol povodom smrti bliske osobe. Potreba za sastavljanjem takvih utješnih tekstova postoji još od najranijih vremena, a njihovu temeljnu strukturu oblikovali su grčki i rimski autori. Pravila koja su oni postavili, a koja između ostalih uključuju konzolacijsku topiku, primjenjivala su se, uz određene preinake i proširenja, u srednjem vijeku te u razdoblju humanizma i renesanse. Konzolacijska su djela pisana u raznim literarnim oblicima, a neka od poznatijih i danas sačuvanih sastavljena su u obliku pisama.

Okosnica su rada dva utješna pisma Antuna Vrančića, koja je poslao dvojici prijatelja, s čijim je obiteljima održavao bliske odnose. Na temelju ta dva pisma analizira se konzolacijski žanr te se nastoje prikazati poveznice i sličnosti između humanističkih utješnih pisama te onih srednjovjekovnih i ponajprije antičkih pisama. U uvodnom poglavlju prikazuje se razvoj konzolacije od antike do humanizma i renesanse, navode se glavna obilježja konzolacije te njihovi najznačajniji predstavnici, koji su svim kasnijim generacijama autora utješnih tekstova bili nezaobilazni uzori i glavni pokretači inspiracije: Ciceron i Seneka. Zatim se ukratko analizira sadržaj, stil i topika nekoliko reprezentativnih antičkih utješnih pisama, da bi se na tim primjerima pokazale tipične karakteristike utješnih pisama, koje su snažno obilježile čitavi konzolacijski žanr te ostavile traga u idućim razdobljima.

Za sadržajnu, jezičnu i stilsku analizu Vrančićevih pisama, osim antičkih autora i primjera, koriste se i dva humanistička epistologrfska priručnika, čiji su autori bili vrlo cijenjeni u razdoblju kada je Vrančić živio i stvarao, a značajni su i u današnjem vremenu. Riječ je o Erazmu Roterdamskom i Franji Nigeru, čije je priručnike Vrančić zasigurno poznao i koristio. Pokazuje se koliki je utjecaj njihovih konzolacijskih teza i preporuka na Vrančićev stil pisanja te se tako nastoje objediniti najvažnija stajališta vezana za konzolacijske tekstove. U prilogu na kraju rada nalazi se vlastiti prijevod oba pisma s latinskog na hrvatski jezik.

2. Konzolacijska tradicija

2.1. Antička konzolacija

Pod pojmom *consolatio* podrazumijeva se tekst napisan neposredno nakon nečije smrti, upućen jednom ili više adresata (ili sebi samom), s ciljem ublažavanja ili prevladavanja boli. *Consolatio* se najčešće pojavljuje u epistolografiji. Općenito pravilo koje je uvijek vrijedilo kod pisanja utješnih pisama bila je kratkoća (*brevitas*) (usp. von Moos 1971: 37-39).

Početke konzolacije nalazimo još kod Homera. U 24. knjizi Ilijade Ahilej tješi Prijama zbog gubitka sina, podsjećajući ga da je tuga sudbina čovječanstva, jer svemoćni Zeus tako želi. Konzolacijska proza nije imala formalni literarni oblik, već se sastojala od instrukcija pojedinih filozofa izraženih u proizvoljnom obliku (usp. Brannen 1948: 1-2).

Razvoj konzolacije kao književne vrste uslijedio je nakon što je tema utjehe doživjela temeljitu razradbu unutar filozofije. Osim filozofije i retorika je bila veoma važna za razvoj konzolacije, jer je autorima utješnih tekstova omogućila sredstva jezične formulacije i metodičke grupacije konzolacijskih teza. Sofistička konzolacija borila se protiv boli racionalnim argumentima i uz pomoć dijalektičkih majstorija, što je vidljivo kod Plutarha i Filostrata. Kasnije je utješni govor kao samostalna tema služio za obrazovanje i uvježbavanje govornika, bez smrtnog slučaja kao povoda za govor. U Ciceronovom djelu *De oratore* je konzolacija, uz adhortativne funkcije, kao što su opomena na čestitost i poziv na odvratanje od pogrešnih radnji, imala za govornika i etičku funkciju. Velik utjecaj na konzolaciju izvršila je i dijatriba. To je oblik izlaganja kojeg su zastupali cinici, a njegove karakteristike su jednostavna stilska sredstva, paralelizam, antiteze, igra riječi i razgovor s fiktivnim partnerom. Tako je tješitelj nastojao tužne događaje prikazati bezazlenijima nego što se na prvi pogled čine, a sam gubitak nešto prema čemu se trebamo odnositi ravnodušno. Prema stoicima se duševna patnja treba razmatrati u okviru učenja o afektima i strastima. Oni smatraju da nesreće imaju svoje mjesto u etici i u diskusiji o dobru i zlu. Za njih je moralno savršenstvo cilj svakog ljudskog djelovanja. Stoičari oštro osuđuju sve afekte, a posebno duševnu bol te je njihov cilj oslobađanje od svih afekata. Mišljenje tugujućeg, da je zbog gubitka pogođen zlom, treba razotkriti kao lažno i loše, prije nego što ono postane čvrsto uvjerenje. To se postiže pokudom nepoželjnog ponašanja i isticanjem ljudi, koji su istu sudbinu uzornije podnijeli. Na taj način treba tugujući postupno spoznati da prividna veličina zla ovisi o njegovom subjektivnom umišljanju. Tada se može otkloniti i pogrešno vjerovanje o opravdanosti i obvezi predavanja tuzi i boli. Za epikurejce je najviše dobro odsutstvo boli i duševni mir, koji čovjeku treba omogućiti sreću. Ipak, Epikur odlučno odbija stoički ideal

odsutstva afekata i preporuča kao sredstvo izliječenja tuge i boli odvratanje (*avocatio*) od bolnih misli i usmjeravanje (*revocatio*) pozornosti na prošle i buduće radosti. Smrt nije užasna, a stah od smrti je neutemeljen i nerazuman. Budući da je smrt potpuno razdvajanje atomskih veza, iz kojih se sastoji tijelo i duša i tako predstavlja gubitak osjećaja, sam čovjek nije pogođen njezinim djelovanjem i ne mora se brinuti o svom stanju nakon smrti. Osim toga, veličina i intenzitet boli su obrnuto proporcionalni: Ako je bol žestoka, kraće traje; ako je pak dužeg trajanja, manje je intenzivna. Akademikar Krantor slijedio je učenje svog učitelja Polemona, koji je svojim isticanjem praktične etike iznad čisto teorijskih disciplina, ostvario značajni preduvjet za širenje konzolacijske literature. On je odbijao stoički zahtjev odsutstva afekata i umjesto toga je oblikovao princip metriopatije, kojim nije propagirao uklanjanje svih osjećaja, već umjerenost u afektima. Peripatetici i akademičari su unatoč sličnostima svojih učenja, pokazivali određena neslaganja i mimoilaženja. Peripatetičari su afekte smatrali nužnim prirodnim sklonostima čovjeka i čak su ih, pod uvjetom umjerenog ispoljavanja, cijenili kao dragocjenu pomoć razumu i pravilnom načinu življenja (usp. Schaeben 2002: 5-22).

Sveti Jeronim u pismu Heliodoru piše:

*Legimus Crantorem, cuius volumen ad confovendum dolorem suum secutus est Cicero. Platonis, Diogenis, Clitomachi, Carneadis, Posidonii ad sedandos luctus opuscula percucurrimus qui diversis aetatibus diversorum lamenta vel libris vel epistulis minuere sunt conati.*¹

Krantor je prvi u svom djelu *Περὶ πένθους* sistematizirao argumente za konzolaciju. To djelo je pisano za Hipokla povodom smrti njegove djece i stoljećima je bilo uzor autorima konzolacija (usp. Brannen 1948: 3-6).

Veći dio konzolacijskih djela je nažalost izgubljen, poput Krantorova djela, koje je bilo vrlo hvaljeno. U njemu se tuga ne obrađuje kao sramotna emocija, već kao prirodni impuls, koji jedino zahtijeva da bude držan pod kontrolom. Konzolacijske riječi ujedinjuju šarm pjesnika, ozbiljnost filozofa i veličanstvenost govornika. Način Sokratove smrti objašnjava se njegovom nadom u buduću sreću, a ta nada sadržava klicu kršćanske vjere. Taj izmijenjeni stav prema smrti omogućio je nastanak novog konzolacijskog toposa (usp. Moran 1917: 7-8).

¹ Sv. Jer. Epist. 60, 5.

2.1.1. Konzolacijska topika

Konzolacijska topika je u antici bila podijeljena u jedanaest kategorija, od kojih se neke međusobno isprepliću. Prvi topos se odnosio na neizbježnost smrti, koja ne može doći prije vremena kojeg su odredili bogovi. Drugi topos govori o tome da su i drugi prije nas morali umrijeti te da su i bolji ljudi umrli. Treći topos objašnjava smrt kao plaćanje duga prirodi. Četvrti topos ističe da smrt nije neočekivana te da će promišljanja o smrti umanjiti strahove i suze zbog smrti. Platon je smatrao da se ljudi koji se bave filozofijom pripremaju za smrt i da je za njih smrt najmanje teška. Peti topos zastupa stajalište da je smrt oslobođenje od tuge te da smrt nije zlo, već blagoslov i lijek za sva zla. U antičkoj i modernoj literaturi smrt se često uspoređuje s mirnim snom. Život se smatra hodočašćem, a smrt krajem putovanja. Smrt je luka koja pruža utočište od životnih teškoća. Šesti topos govori o tome da je smrt prije tuge smatrana blagoslovom. Rana smrt, tj. smrt prije vremena se najviše oplakuje. Najvećom nesrećom se smatra umrijeti ne dočekavši vjenčanje ili djecu, a za roditelje da nadžive svoju djecu. Međutim, život pun vrlina je bolji od najdužeg života. Sedmi topos ističe da mrtvi ne pate zbog gubitka životnih blagodati. Osmi topos se bavi izražavanjem tuge. Ono može donijeti olakšanje, no u tome ne treba pretjerivati. Prekomjerno žaljenje je beskorisno, jer se suzama ne mogu vratiti pokojnici. Otvoreno izražavanje žaljenja nije dostojno časti plemenitog čovjeka. Platon je često spominjao teškoće nastale zbog prekomjernog žaljenja. Plutarh je govorio o opasnosti koju može prouzročiti žalovanje koje je zavladao srcem, jer ga je u tom slučaju teško iskorijeniti. Naposljetku, pokojnici ne bi željeli vidjeti da njihovi voljeni tuguju. Deveti topos naglašava da sjećanje na prošle radosti pomaže ublažiti tugu. Također se treba fokusirati na blagoslove koje trenutno uživamo. Vrijeme ima utjecaj na tugu i ublažit će i najveću patnju. Deseti topos razmatra besmrtnost duše. Iako se kroz cijelu grčku književnost provlači instinktivno vjerovanje u život poslije smrti, ono nije dovoljno jasno definirano da bi moglo poslužiti kao prava utjeha. Posljednji topos bavi se slavom nakon smrti. Umrijeti u trenutku uspjeha ili prilikom obavljanja plemenite dužnosti smatralo se prikladnim završetkom života. Posebno se slavila smrt za domovinu, koja se smatrala moralnom dužnošću. Nada u vječno sjećanje nadoknađuje gubitak života. Te misli su naročito zastupljene u pogrebnim govorima. Svi ovi argumenti konzolacije teže prvenstveno stanju rezignacije s onim što je neizbježno tj. sa smrću, nego pravoj utjesi u trenucima tuge. Za Grke, smrt je uglavnom značila nevolju, koje se treba bojati i koju treba izbjegavati. Tek je kršćanstvo uzdiglo konzolaciju na višu razinu (usp. Moran 1917: 10-83).

2.1.2. Ciceron

Latinska konzolacija kao formalni literarni oblik nije postojala prije Cicerona (usp. Brannen 1948: 6). Najveći uzor bio mu je Krantor. Slijedio je njegove konzolacijske argumente, ali je pokazao originalnost razvivši dalje neke od tih argumenata (usp. Brannen 1948:41).

Ciceron se u svom djelu *De consolatione* temeljito posvetio problemu tuge i utjehe, nakon što mu je umrla kći Tulija. Time nije sastavio samo jedan od prvih utješnih tekstova na latinskom u kojem je tema utjehe sistemski obrađena s filozofskog stajališta, nego je postavio i nova mjerila. Dvije godine nakon tog djela obradio je ponovno konzolacijsku temu u obliku dijaloga u djelu *Disputationes Tusculanae*. Zaključak diskusije nudi dva gledišta: Ili nakon smrti ne postoji ništa ili postoji sretan nastavak života. U oba slučaja smrt nije kazna, već oslobođenje. Ciceronova namjera nije bila dokazati valjanost jednog gledišta, nego opovrgnuti stav o smrti kao zlu i istovremeno pokazati da je utjeha također moguća, čak ako i ne postoji besmrtnost (usp. Schaeben 2002: 5-22).

Djelo *Disputationes Tusculanae* sastoji se od pet dijaloga u kojima Ciceron izlaže sve što je potrebno za sretan život. Savjetuje da smrt treba prezirati (*de contemnenda morte*), fizičku bol podnositi (*de tolerando dolore*), duševnu patnju ublažiti (*de aegritudine lenienda*), kao i ostale duševne nemire (*de reliquis animi perturbationibus*). Naposljetku pokazuje da je vrlina sama po sebi dovoljna za sretan život (*ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam*). Ciceron zastupa stoičko učenje, prema kojemu uzrok patnje, kao i svih afekata, leži u našem pogrešnom subjektivnom mišljenju. Po njemu je učinkovit lijek za ublažavanje patnje spoznaja da su drugi ljudi već preživjeli slična zla. Ciceron prihvaća Platonovu podjelu duše na racionalni (volja-*voluntas*, spokojna radost mudraca-*gaudium* i opreznost-*cautio*) i iracionalni dio (žudnja-*libido*, prekomjerna radost-*laetitia gestiens*, strah-*metus* i patnja-*aegritudo*) te ističe da afekti predstavljaju izvođenje duše iz harmonične ravnoteže (usp. Crepajac 1974: XX-XXVI).

Ciceron smatra da su mudrost i promišljanje učinkovitiji u ublažavanju tuge od samog vremena:

Sed nimirum hoc maxume est premendum, cum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. Nam si et eadem res est et idem est homo, qui potest quicquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod delet,

*quicquam est mutatum neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna nihil esse in re mali dolori medetur, non ipsa diuturnitas.*²

Utješne riječi su često izložene opasnosti da zvuče otrcano, kao obične retoričke fraze i mogu proizvesti suprotan učinak od željenog, tj. mogu kod ožalošćenog izazvati odbojnost i nepristupačnost. Ciceron, sam iskusni konzolator, priznaje svom prijatelju Atiku da mu svi utješni razlozi, koje su razvili filozofi, ne mogu pomoći prevladati bol nakon smrti voljene kćeri Tulije (usp. Zimmermann 2008: 389-390).

2.1.3. Seneka

Nakon Cicerona konzolaciju su dalje razvijali mnogi rimski pisci poput Statija, Boetija, Plinija Mlađeg i Seneke. Konzolacija je tijekom tog razdoblja poprimala sve ustaljeniji oblik sa sličnim sadržajem i standardiziranom strukturom. Od svih konzolacijskih djela rimskih autora, Senekino djelo *Ad matrem Helviam de consolatione* je najbliže standardnim konvencijama tog žanra. U uvodu Seneka daje dva razloga za pisanje tog djela. S jedne strane, ublažavanjem majčine tuge može se osloboditi teškog tereta koji ga pritišće, a s druge strane, boji se da bi se nešto loše moglo dogoditi njegovoj obitelji. Seneka podsjeća majku na sve patnje koje je prošla, a koje su je naučile da bude hrabra u prevladavanju žaljenja. U središnjem dijelu Seneka smatra da može nadvladati Helvijinu žalost, ako najprije dokaže da on sam nije nesretan, a zatim da majčina nesreća, uzrokovana njegovim progonstvom, nije ozbiljna. Zaključuje da je glavni razlog njezine tuge bol zbog razdvajanja. On smatra da je njihovo razdvajanje prava prilika da ona pokaže svoju hrabrost i snagu, kao što su i druge hrabre žene činile, čije primjere navodi. Podsjeća je na bližnje koji su uz nju, posebno na njezinu sestru, koja je mnogo pretrpjela i koja je time veliki izvor utjehe za Helviju (usp. Brannen 1948: 7-10).

Uz Cicerona je bez sumnje Seneka najpoznatiji rimski pisac, koji se temi utjehe posvetio sa filozofskog stajališta. Platon se bavio pitanjem egzistencije nakon smrti te je strah od smrti smatrao bezrazložnim. Tako se razvila karakteristična topika u antičkoj konzolaciji, koju je Seneka u jednom od svojih pisama Luciliju kratko objasnio riječima: „Mors quid est? Aut finis aut transitus?”³ Senekina djela su određena stoičkim učenjem, koje je ipak ponešto ublaženo. On naime priznaje da logos ne upravlja potpuno čovjekom, već i emocije imaju

² Cic. Disp. Tusc. III, 30, 74.

³ Sen. Ad Luc. 65, 24.

određeni udio. Tako primjerice u pismu Luciliju povodom smrti Lucilijeva prijatelja Flaka, Seneka opisuje stoički zahtjev za odsutstvom strasti kao moralni ideal, no priznaje da će spontano izražavanje tuge, npr. u obliku suza, biti prirodno prisutno kod većine ljudi te odobrava umjerenu tugu (usp. Schaeben 2002: 5-22).

Seneka smatra, budući da su utješni razlozi ograničeni, da se sve vezano za utjehu može pronaći u starijoj književnosti. Konzolator treba procijeniti kada treba primijeniti određeni argument i određenu metodu, kao i odrediti redoslijed pojedinih utješnih razloga na temelju dubokog poznavanja starije književnosti. Treba također paziti i na podrijetlo, status, spol, starost i stupanj obrazovanosti adresata (usp. Zimmermann 2008: 389-390).

2.2. Srednjovjekovna konzolacija

Poganska konzolacijska teorija i praksa izvršili su ogroman utjecaj na kasnoantičke kršćanske autore. Sv. Jeronim prihvaća, kao i Seneka, terapijski učinak suza, dok je rana još svježija (*recens vulnus*). Mora se ipak zadržati umjerenost u tugovanju. Poganski primjeri su zamijenjeni biblijskim likovima i kršćanskim svecima kao uzorima. Stoičko poimanje konzolacije, po kojem se na tugu gleda kao na zbunjenost i bolest duha, našla je svoje ostvarenje tek u kršćanskoj teoriji i praksi. Najvažniji predstavnik između poganske i novoplatonsko-kršćanske konzolacijske literature za cijeli srednji vijek je Boetije. Personificirana filozofija pomaže Boetiju izlječiti njegovu dušu izmučenu previranjima. Filozofija se, kao kod Platona, koristi za izlječenje duše. Filozofija se za izlječenje služi stoičkim metodama. Ona spominje uzore, koji se trebaju slijediti. Duševne brige se trebaju prozreti kao pogrešna mišljenja, kao što se i vanjska dobra trebaju razabrati u svojem lažnom sjaju (usp. Zimmermann 2008: 399-405).

S propašću Rimskog Carstva i nastankom kršćanske literature nije nestala konzolacija kao vrsta, već je vjerom u uskrsnuće mrtvih došlo do njezine promjene i proširenja. Razlikuje se ljudska i Božja utjeha, a smrt se promatra kao preduvjet za vječni život u Božjoj savršenosti. Za vrijeme patrističkog razdoblja koristila su se sredstva dijatribe i naglašavao se ideal strpljivosti, povezan s pesimističnom predodžbom ovog svijeta (usp. Schaeben 2002: 5-22).

Klasični teoretičari razlikuju pojmove *sermo* (uobičajeni govor) i *contentio* (formalni govor govornika). Pisanje pisama povezuju s prvim pojmom. Prema Kvintilijanu postoje dva stila pisanja: jedan koji je povezaniji i međusobno isprepleten i drugi koji je slobodniji i često

se može uočiti u dijalozima i pismima. Ciceron razlikuje tri vrste pisama: informativno, šaljivo i ozbiljno (usp. Henderson 1983: 89-105).

U 12.st. pisanje pisama je postalo primarno politička vještina, koju su obavljali profesionalni sastavljači, tzv. *dictatores*. Po svojoj svrsi, strukturi i stilu, službeno pismo je izvedeno iz klasičnog govora. Središnja rasprava je bila podijeljena na *narratio*, tj. opisivanje okolnosti ili problema i na *petitio*, tj. zahtjev ili molbu. Pozdravni dio (*salutatio*) dobio je značajnu pažnju u srednjovjekovnim priručnicima. Jednostavni antički pozdravni dio proširio se briljantnim podužim komplimentima upućenima primatelju. Srednjovjekovni *dictator* uvijek je stavljao prijateljevo ime ispred svojega, kada je pismo bilo upućeno osobi jednakog ili višeg ranga. Podjela pisma na pet dijelova (*salutatio*, *exordium*, *narratio*, *petitio*, *conclusio*) bila je prilagodba strukture govora na pismenu korespondenciju. Srednjovjekovno pismo je poprimilo mnoge formalne funkcije i karakteristike klasičnog govora, pri čemu ga je samo *salutatio* razlikovao od govora i svrstavao u zasebni žanr (usp. Henderson 1983: 89-105).

Srednjovjekovna epistolografija dijelila se u dvije vrste: jednostavnu i mješovitu. Razlika među njima ovisila je o tome da li se pismeno izražava jedna ili više namjera. Osim utješnih pisama, postojali su još različiti tekstovi konzolacijskog karaktera, kao što su izvještaji o smrti, osmrtnice, molba za sjećanje na mrtve, oprostajna pisma u kojima se unaprijed tješi zbog moguće skore smrti osobe itd. Često su se tekstovi o smrti u rukopisima skupljali u zasebne „knjige“. Utješni tekstovi pojavljuju se tek od *ars dictaminis* u vlastitim antologijama. Naziv *consolatio* se višeznačno upotrebljavao. Nije se odnosio samo na utješne tekstove povodom smrti, iako oni po antičkom određenju predstavljaju tu vrstu u stvarnom značenju. *Consolatio* može označavati svaku vrstu duhovnog podizanja. Specifične oznake za utješne tekstove povodom smrti su: *consolatio de (super) morte*, *consolatio mortuorum (defunctorum)*, dok se antički pojam *consolatio mortis* rjeđe upotrebljavao. Ponizni jezik (*sermo humilis*) bio je još od antike obilježje pogrebne tužaljke. Lijepa riječi i brbljavost nisu se uklapale u tužnu atmosferu. Čitava srednjovjekovna utješna i naricatijska kultura odlikovala se po *simplicitas* i *silentium* te odbijanjem *superfluitas* i *verba delicata* (usp. von Moos 1971: 39-46).

Što se tiče strukture utješnih pisama, dva dijela koji se uvijek ponavljaju su *exordium* i *conclusio*. Najčešće su utješni tekstovi započinjali izrazom suosjećanja i jamstva u naklonost. To je *captatio benevolentiae* ili *concessio*, kojim se uspostavljao kontakt s adresatom, pristankom na tugu, koja se u nastavku teksta treba ublažiti ili otkloniti. Suosjećanje se sastoji

u razumijevanju potrebe za pomoći. Srednjovjekovni počeci poklapali su se sa osmrtnicama i pohvalom umrlog, tj. s *causa doloris*. To odgovara pravilu u *ars dictaminis*, a koje je preuzeto iz retorike, prema kojem se prvo mora obznaniti tema na temelju koje se treba tješiti.

Slijed pohvala i tužaljki se izmjenjuje. Druga vrsta započinjanja utješnog teksta sastojala se u trenutačnom prelasku na srž utjehe. Hvali se hrabrost tugujućeg i tako se ostavlja dojam da je daljnja utjeha suvišna. Može se ukazivati i na to da je prva bol prošla i da je sada srce spremno i otvoreno za primanje ohrabrenja. Ova sredstva prikrivene *captatio benevolentiae* nalaze se većinom kod „humanistički“ orijentiranih autora. Zaključak (*conclusio*) se usmjerava na najvažniji argument utjehe središnjeg dijela. Preporuča se ili usmjeravanje na božansko ili povratak iz tuge prema obvezama svakodnevnog života. Jedna vrsta zaključka sastoji se većinom iz molitvenih motiva. Među njima prevladava, neposredno u završnoj molitvi ili zahtjevu za molitvu, izražena misao sjećanja na umrlog. Druga vrsta obuhvaća opomenu na samosvladavanje i ohrabrenje na pogled u budućnost. Sam tješitelj može pružiti oslonac tugujućem i biti zamjena za umrlog. Tim motivom može završavati prijateljsko pismo. U srednjovjekovnoj epistolografiji vrijedilo je ovo pravilo za zaključak: „In consequenti sive effectum⁴(...) via est duplex: quaedam est, quae bona ostendit ex re facta sequutura, alia autem, quae ex re ommissa sive infecta futura mala aut pericula demonstrat“ (usp. von Moos 1971: 48-51).

U središnjem dijelu često se upotrebljavala antiteza između opravdane boli i zahtijevanog obuzdavanja afekata. Ona se može izraziti upotrebom dopusnih i suprotnih rečenica. Umjesto „premda-ali“ strukture, može se također pojaviti prijelaz od irealnog na realni oblik, prema obrascu: „Kad bi suze nešto vrijedile, tada bi s pravom plakao. Ali budući da su uzaludne, prekini s tužaljkom!“ Neki tješitelji razlikuju argumente koji su valjani za žive, od onih koji vrijede za mrtve. Ljubav ili ljubaznost zahtijeva da se *causa viventis (utilitas propria)* promisli tek nakon *causa mortui (utilitas defuncti)*. Prvi i najblagotvorniji utješni argument je blaženstvo umrlog. Nakon toga se tugujući može žaliti na svoju sudbinu, tj. tada tješitelj može započeti sa zacjeljivanjem rane. Neki utješni tekstovi pak imaju obrnuti redoslijed (usp. von Moos 1971: 51-52).

⁴ Sinonim za zaključak.

Tipična struktura srednjovjekovne *consolatio* izgledala je ovako: (usp. von Moos 1971: 54-55).

I. EXORDIUM

(*captatio benevolentiae*,
insinuatio, concessio, causa)

A

-suosjećanje, tužaljka (*miseratio*),
pohvala, osmrtnica

B

-općeniti pogled na prolaznost

C

-iznenadni ili insinuirajući dodatak
utješne opomene

II. ARGUMENTATIO

(*propositio, expositio*,
rationes)

A

-*causa mortui*
(utjeha na onom svijetu)
-*causa viventis*
(opomena na strpljivost)

B

-*condicio (omnes morimur*,
voluntas divina)
-*miseriae vitae* (kraj
zemaljskih teškoća i
opasnosti grijeha)
-utjeha na onom svijetu

III. CONCLUSIO

(*exhortatio*)

A

-opomena na
ovozemaljske obveze,
pogled na buduću
zamjenjivost

B

-molitva za
umrlog,
molitva za
božansku utjehu

Za slobodu kod oblikovanja središnjeg dijela postoje objašnjivi razlozi. Epistolografija se još od antike odlikovala neposrednošću izjave. Premda su se majstori *ars dictaminis* trudili spontanost zamijeniti redom, ipak je srednjovjekovna retorika relativno kasno doživjela svoj procvat. Prijateljsko pismo sve je više slijedilo tradiciju kasnoantičkog umjetničkog pisma, koje je unatoč svoj neprirodnosti pokazivalo sličnosti sa istančanim, osobnim stilom Plinija, pa čak i Cicerona. Postojao je zatim i nepisani zakon srca. Jaka bol (bilo prava ili glumljena) proizvodi zbrku u strukturi govora. Previše vidljiv središnji dio pokazatelj je stilske pogreške (usp. von Moos 1971: 56).

U srednjem vijeku razlikovala se ljudska i Božja utjeha. Slaba utjeha pomoću prisutnosti ili razumskih metoda jednog čovjeka može bol samo ublažiti i učiniti podnošljivijom. Nasuprot tome, jedino Božja okrjepa može potpuno ukloniti bol. U uputama o postupcima kod tješnja (koje su nam potvrđene od 4. st.) prevladavaju ponajviše preporuke suosjećanja i takta. Plakati s onima koji plaču (*flere cum flentibus*) ogleda se kao prilagođavanje na situaciju. Prije svega se odbacuju smijeh i pokuda kao *vitia consolationis*. Ravnodušnost tješitelja uvećava bol tugujućeg. Tugujućega treba prvo znati čuti. Bol se ne može spoznati na drugačiji način nego u suosjećanju (usp. von Moos 1971: 59-70).

Premda srednjovjekovna konzolacija nije književna vrsta, ipak pojedinačne konzolacije sadrže karakteristike potrebne za pripajanje u određenu književnu vrstu. Konzolacijska teorija u antici i renesansi naglašavala je kao temeljni zahtjev prilagodbu na slučaj. Prema Ciceronu i Seneki, utjeha mora biti prikladna. Seneka tako naglašava: „Aliter cum alio agendum est“⁵. Ne dolikuje sve što se kaže filozofu i državniku istovremeno i prijatelju ili poznaniku. Stilska razina ne ovisi samo o društvenom rangu (kako je to propisivala *ars dictaminis*), već ponešto ovisi i o individualnoj potrebi pojedinca. Erazmo je to osobno razumijevanje zahtijevao izričitije od antičkih tješitelja. Zastupao je tezu da utješne riječi treba prilagoditi stupnju potištenosti, smatrajući da je potpuno potištenog najbolje ne tješiti, osim prisustvom i zajedničkom tužaljkom, zatim da osobi jačeg karaktera treba osigurati indirektnu pohvalu, tako da se ona sama može tješiti, a da mudracu treba zajamčiti direktnu utjehu (*aperta consolatio*). Isticao je također važnost izbjegavanja pošalica i pokuda, osim ako je nevolja laka ili ako je tješitelj posebno blizak onome koga tješi. Polazeći od Erazmova objašnjenja da se u najtežim slučajevima treba suzdržati od utjehe, postaje jasno zašto su većinom kratki i šablonski tekstovi ostali sačuvani. Često o najpoznatijim smrtnim

⁵ Sen. Ad Marc. 2,1.

slučajevima u svjetskoj povijesti nedostaje bilo kakav trag pisane utjehe (usp. von Moos 1971: 72-73).

U ranom srednjem vijeku Enodije iz Pavije pisao je umjetnička pisma. Karakteristike tih pisama su kratkoća (*brevitas*), očuvanje umjetničkih razgovornih oblika i izražavanje osjećaja. Prijateljstvo se izražava u pohvali, suosjećanju i blagoj opomeni, a prije svega u prilagođavanju na literarni ukus adresata. Tješitelji te epohe pokazuju određenu skepsu prema učinkovitosti njihove utjehe, što im je zajedničko s antičkim autorima. Plinije Mlađi, kasnije Fronto i Simah izražavaju svoju bespomoćnost naspram *vis doloris* i priznaju da im hladna, intelektualna konzolacijska tehnika filozofa i retora više nije dovoljna. Tješitelji su sami zbog svoje tuge nespособni utješiti drugoga i zapravo je i njima potrebna utjeha. Upitan je smisao utješnog govora. Rječiti epistolograf Enodije tako hvali vrijednost šutnje. Enodije ne želi raspravljati o tuđim osjećajima i tako zapravo odustaje od izlječenja, iako je jasno obznanio svoju utješnu namjeru. Često izražava svoju neutješnost i naglašava svoju prijateljsku povezanost s adresatom, jer želi adresatu dati do znanja, da nije ostavljen sam i da će se osloboditi svoje boli. Prisutnost prijatelja vratit će ga natrag u društvo „živih“. Glavni cilj umjetnički svjesnog tješitelja je poziv na povratak životnoj radosti, kao i upozorenje o opasnosti osamljivanja. Enodije preporuča otvaranje srca za prijateljski razgovor i savjetuje razmjenu pisama kao specifičnu utjehu (usp. von Moos 1971: 88-89).

Dvorska etika pod utjecajem stoika i starozavjetnih knjiga mudrosti zastupala je hrabro podnošenje nevolja i zahtijevala odgovarajuću *dissimulatio doloris* pred drugima. Kritiziranje ženske i dječjačke slabosti, poticaj na uzornu postojanost, podsjećanje na službene časti i obveze podupiru također i kršćansku preporuku zaboravljanja na vlastite potrebe i podređivanje zajednici. Nije tuga kao neizbježan osjećaj tugujućeg sramota, već njezino isticanje kao gubitak svega i prekid s društvenom stvarnošću (usp. von Moos 1971: 450-451).

2.3. Konzolacija humanizma i renesanse

U humanizmu je pisanje pisama služilo kao retorička vježba i priprema za sastavljanje složenijih deklamacija i govora. Humanisti su više koristili antičke gramatičke konstrukcije od srednjovjekovnih. Primateljevo ime stavljali su iza pošiljateljevog imena, a uz primateljevo ime dodavali su naziv službe ili zanimanja primatelja. Erazmo je kritizirao običaj označavanja ranga u korespondenciji s crkvenim velikodostojnicima. Neki humanisti su išli tako daleko u oponašanju Ciceronova stila da su odbijali sve kršćanske formulacije u pozdravnim dijelovima, kao i Plinijeve formulacije, koje se ne nalaze kod Cicerona. Erazmo je podijelio pisma na sudska, savjetodavna i demonstrativna. Konzolacijska pisma su spadala u savjetodavnu kategoriju. Osuđivao je strogu podjelu pisma na dijelove, jer je smatrao da tema pisma treba diktirati njegovu strukturu. Za Erazma su pravila Franje Nigera bila previše sitničava i neutemeljena na tekstovima antičkih retoričara. Erazmo je tvrdio da se bilo koja tema može izložiti u pismu i da stil pisanja treba biti fleksibilan. Upravo ta fleksibilnost razdvaja pismo od drugih prozih oblika. Filozof Juan Luis Vives izdao je 1536. svoj epistolarni priručnik *De conscribendis epistolis*. Prema njemu nije svako djelo koje sadrži *salutatio* pismo, osim ako ne sadrži kvalitetu i prirodu pisma. Vives je smatrao da je jednostavnost karakteristika koja razdvaja pismo od drugih žanrova. On je, kao i Erazmo, isticao važnost ukrasa (*decorum*) u pismima, ovisno o korespondentu i temi. Vives je odbijao strukturu pisma po uzoru na govor, jer je smatrao da je takva struktura nepotrebna i neprirodna za pismo. Zalagao se također za kratkoću pisma (usp. Henderson 1983: 89-105).

Humanistički autori su se pouzdavali u dostojanstvo čovječanstva i u ljudske sposobnosti, koji su nužni za prekid tugovanja. Jedino na taj način može biti prevladan sukob između potrebe za iskazivanjem tuge i humanističkog zahtjeva za njezinim prekidanjem. Humanisti i renesansni filozofi su poticali proučavanje prirode i uzroka tugovanja za dobrobit duše i uma. Povezujući racionalnost antičke filozofije i argumente za nastavak tugovanja, ožalošćeni bi shvatio da je njegova tuga vezana za „tjelesne“ aspekte ovoga svijeta i spoznavši to mogao bi ju lakše odbaciti. U ožalošćenom bi tada došlo do svojevrstne katarze te bi se on uzdigao na višu duhovnu razinu, što filozofija naposljetku i zahtijeva od čovječanstva. Humanističke interpretacije postupanja s tugom naglašavale su važnost sposobnosti pojedinca da prevlada nevolje, no razlikovale su se po načinu kojim se postiže otpuštanje tuge. Platonisti su smatrali da je besmrtnost duše i njezino odvajanje od tijela temelj za onozemaljski idealizam. Oni su smatrali da duša čezne povratku k Bogu. Talijanski platonist Ficino je smatrao da ožalošćeni treba otvoriti svoje „duhovne oči i uši“ da bi ponovno osjetio prisutnost bliskih ljudi, koji više nisu tjelesno prisutni. Stoici su pak

naglašavali važnost gotovo potpune neosjetljivosti i ravnodušnosti na vanjske utjecaje te su smatrali da je to adekvatna reakcija na smrt. Peripatetici ili aristotelovci su smatrali da smrt i tugovanje imaju neumitan i prihvatljiv utjecaj na ljudsku staloženost. Proučavanje i prestanak tugovanja tako vode čovjeka do potrage za istinskom srećom. Unatoč razlikama, svaki od tih filozofskih pravaca je naglašavao potrebu da ožalošćeni ode korak dalje od samog osjećaja tuge (usp. Tworek 2004: 27-34).

Humanisti se nisu fokusirali na samo jedan filozofski pravac, već su često umetali dijelove različitih filozofskih pravaca u konzolacijske tekstove, odabirući one dijelove koji su bili najprikladniji, čak i ako su oni sami bili priklonjeni jednom određenom pravcu. Humanistička konzolacija bi se mogla smatrati eklektičnim spojem raznih filozofskih stajališta, premda je to ponekad moglo dovesti do kontradikcija. Humanisti su smatrali da se te oprečnosti mogu prevladati jedino u liku Cicerona. Ciceronova djela su služila kao model za taj eklektični način razmišljanja. On je spojio filozofiju i retoriku i tako je humanistima bio omiljeni ideal u povezivanju rječitosti i mudrosti. Ciceron u trećoj knjizi svog djela *Disputationes Tusculanae* precizno navodi svrhu tješitelja: „Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus aut sedare aut detrahere quam plurimum aut sopprimere nec pati manare longius aut ad alia traducere“⁶. Humanisti su naglašavali Ciceronovo vjerovanje da je filozofija lijek za dušu i izbavitelj od anksioznosti, čežnje i straha. Istaknuti talijanski humanisti kao što su Francesco Filelfo i Gasparino Barizza naglašavali su Ciceronovo stajalište da su ljudske osobine poput aktivnosti, mudrosti, proučavanja i sjećanja esencijalne za obuzdavanje tuge te da istovremeno potiču težnju za časnim životom. Mnogi humanisti su naglašavali Ciceronovo stajalište da besmrtnost ljudske duše čini prekomjerno tugovanje uzaludnim (usp. Tworek 2004: 27-34).

Humanisti su također uzimali u obzir kršćansku konzolacijsku tradiciju te su se trudili postići ravnotežu između kršćanske i antičke poganske tradicije. Većina humanista su bili kršćani te su našli način da uklope vjeru u svoja djela. Jedina utjeha za tugu kršćanina leži u prihvaćanju sudbine i pouzdanju u Krista, a ne u varljivo znanje poganskih filozofa. Humanisti su pokušavali pomiriti klasičnu i kršćansku tradiciju stavljajući antičku filozofiju u službu kršćanstva. Pokazali su da se antička mudrost, iako nepotpuna, može uklopiti u kršćansku vjeru pokazujući ožalošćenima beskorisnost tugovanja (usp. Tworek 2004: 27-34).

⁶ Cic. Disp. Tusc. III, 31, 76.

3. Antička konzolacijska pisma

3.1. Ciceron (*Ad familiares* 4.5. i 5.16.)

U pismu 4.5. Ciceronov prijatelj Servije tješi Cicerona povodom smrti njegove kćeri Tulije. Na početku kaže da je vijest o Tulijinoj smrti teško podnio i da njezinu smrt smatra zajedničkom nesrećom. Napominje da bi, da je bio s Ciceronom u tom trenutku, pred njim pokazao svoju bol. Teško mu je pružiti utjehu, jer je i njemu samom potrebna. Pita ga što mu uzrokuje toliku bol, kada zna da sudbina oduzima ljudima stvari, koje im moraju biti jednako drage kao i njihova djeca, poput domovine, dostojanstva i časti. Svi ti gubici bi trebali očvrnuti čovjeka, koji bi tako trebao biti spreman na sve udarce sudbine. Pita ga zatim, tuguje li zbog toga što je ona lišena životnih radosti. Govori mu da je u vremenima teškima za republiku privilegija ranije umrijeti te da je ona tijekom života uživala u mnogim blagodatima. Servije uspoređuje nesreće jednog čovjeka s nekoć bogatim gradovima, koji su odjednom potpuno uništeni. Tom usporedbom želi istaknuti, da ljudi često preuveličavaju nesreće i tegobe koje ih zadese, iako su one neznatne u usporedbi s drugim nevoljama u svijetu, poput prirodnih katastrofa ili ratova. Ističe da su mnogi znameniti junaci poginuli te da su brojne provincije uništene, a Ciceron tuguje zbog jedne žene. Napominje da je Tulija rođena kao smrtnica, koja mora jednom umrijeti. Opominje ga da ne zaboravi da je on Ciceron te da na sebi primijeni savjete koje inače daje drugima. Njegovi prijatelji i poznanici su zabrinuti za njega, a niti sama Tulija ga ne bi htjela vidjeti tužnoga. Govori mu da vrijeme ublažava svaku bol, ali i da si treba pomoći svojom mudrošću, umjesto da se samo oslanja na protok vremena.

Pismo je prožeto stoičkom filozofijom, koja na momente djeluje hladno i grubo:

(...) in unius mulierculae animula si iactura facta est, tanto opere commoveris?

Servije tom izjavom podcjenjuje Ciceronovu bol i precjenjuje moć razuma i filozofije u ublažavanju tuge. Tulijina smrt uzrokovala je duboku bol u Ciceronovu srcu, a Servije od njega traži da se prema toj boli odnosi kao prema gubitku bilo čega dragocjenog i značajnog. Sintagmu *homo natus* odnosno *homo nata* spominje dva puta, da bi istaknuo temeljnu karakteristiku čovjeka: smrtnost. Koristi i umanjenicu *homunculi*, da bi naglasio ljudsku krhkost i neznatnost.

U pismu se može izdvojiti pet konzolacijskih toposa. Servije u središnjem dijelu ističe da je Tulija, kao smrtnica, morala jednog dana umrijeti i da se to nikako ne bi moglo izbjeći:

Quae si hoc tempore non diem suum obisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit, quoniam homo nata fuerat.

Spominje činjenicu da su i drugi ljudi morali umrijeti, makar bili slavni i utjecajni:

(...) modo uno tempore tot viri clarissimi interierunt (...)

Podsjeća Cicerona na općeprihvaćeno mišljenje da se smrt prije tuge smatra blagoslovom:

Quoties in eam cogitationem necesse est et tu veneris et nos saepe incidimus, hisce temporibus non pessime cum iis esse actum, quibus sine dolore licitum est mortem cum vita commutare?

To mišljenje je još i pojačano, zbog teških okolnosti koje su tada pritiskale državu i naspram kojih je smrt predstavljala izbjavljenje. Naglašava da Tulija ne pati zbog gubitka životnih blagodati te da je ništa od ovozemaljskih radosti ne bi moglo privući na povratak, kada bi to čak i bilo moguće:

Quid autem fuit, quod illam hoc tempore ad vivendum magno opere invitare posset? Quae res? Quae spes? Quod animi solatium?

Ciceron se treba sjećati sretnih trenutaka provedenih s Tulijom te treba imati na umu da je ona bila uz njega u svim važnim trenucima njegova života:

(...) illam, quamdiu ei opus fuerit, vixisse, una cum re publica fuisse, te, patrem suum, praetorem, consulem, augurem vidisse (...)

U pismu 5.16. Ciceron tješi prijatelja Titija povodom smrti njegova sina. Na početku govori da i on sam osjeća bol i da mu je potrebna utjeha te da je on od svih najmanje sposoban utješiti ga. Ipak, budući da je njegova bol manja od Titijeve, odlučio je pokušati ublažiti njegovu bol. Navodi općepoznatu utjehu koju uvijek trebamo imati na umu: Mi smo kao ljudi podložni svim udarcima sudbine, koje ne možemo nikako izbjeći. Govori zatim da su u nemirnim i nesigurnim vremenima najsretniji oni koji nemaju djecu ili koji su ih u takvim vremenima izgubili, jer više ne moraju strahovati za njihov život. Gledajući globalno i osvrćući se na trenutačno loše stanje u državi, želi ublažiti njegovu bol, iako je svjestan da se ona u cijelosti ne može ukloniti. Bol se ne može potpuno ukloniti budući da u tuzi zbog smrti voljene osobe uvijek ima elemenata samosažaljenja. Naime, zauvijek smo lišeni prisustva voljene osobe i to će ostaviti prazninu, koju nijedna živuća osoba neće moći ispuniti, jer je svaki čovjek jedinstven. Titijeva bol će se donekle smanjiti, ako svoju čežnju usmjeri na blaženstvo pokojnih i ako uvidi da se onima koje je volio, smrću ništa loše nije dogodilo. Govori mu da treba zadržati ozbiljnost i odlučnost, kojima se uvijek odlikovao i da, unatoč tome što vrijeme liječi i najveću bol, trebamo koristiti svoj razum u prevladavanju teških situacija.

Ciceron se, navodeći argumente za ublažavanje boli, također koristi stoičkom filozofijom, premda u nešto blažem obliku nego Servije. Ciceron pokazuje razumijevanje i samilost prema Titijevoj boli i njezinu ozbiljnost ne dovodi u pitanje:

Quod si tuum te desiderium movet aut si tuarum rerum cogitatione maeres, non facile exhauriri tibi istum dolorem posse universum puto (...)

On također spominje čovjekovu podložnost prirodnim zakonima, tj. njegovu smrtnost, koju moramo bespogovorno prihvatiti. Ciceron čak propituje učinkovitost konzolacijskih argumenata, koji su naslijeđeni iz prošlih vremena od najmudrijih ljudi:

(...) sed neque hae neque ceterae consolationes, quae sunt a sapientissimis viris usurpatae memoriaeque litteris proditae, tantum videntur proficere debere (...)

Na kraju pisma zaoštrava konzolacijsku retoriku, navodeći da i žene, koje su poznate po dugotrajnijem žalovanju, nakon nekog vremena prekidaju s tugovanjem te da Titije treba čim prije prestati s tugovanjem, ako ne želi biti smatran nerazumnim i slabim:

(...) etenim, si nulla fuit umquam liberis amissis tam imbecillo mulier animo, quae non aliquando lugendi modum fecerit, certe nos, quod est dies allatura, id consilio anteferre debemus neque expectare temporis medicinam, quam repraesentare ratione possimus.

Ovo pismo sadrži šest konzolacijskih toposa. Ciceron naglašava neizbježnost smrti:

(...) neve tam graviter eos casus feramus, quos nullo consilio vitare possimus (...)

Kao smrtnici živimo po prirodnim zakonima, na koje ne možemo utjecati. Život nam je dan na neodređeno, a priroda će jednog dana zatražiti vraćanje duga:

(...) neque esse recusandum, quo minus ea, qua nati sumus, condicione vivamus (...)

Smrt nije neočekivana, jer je naš život stalno izložen mnogobrojnim opasnostima:

(...) ut omnibus telis fortunae proposita sit vita nostra (...)

Ciceron također spominje da se smrt prije tuge smatra blagoslovom, potkrepljujući tu tvrdnju aktualnom političkom i društvenom situacijom u republici:

Non mehercule quemquam audivi hoc gravissimo et pestilentissimo anno adolescentulum aut puerum mortuum, qui mihi non a dis immortalibus ereptus ex his miseriis atque ex iniquissima condicione vitae videretur.

On zastupa tezu da se ne trebamo bojati smrti te da mrtvi ne pate zbog gubitka životnih blagodati:

Quare, si tibi unum hoc detrahi potest, ne quid iis, quos amasti, mali putes contigisse, permultum erit ex maerore tuo deminutum (...)

Ciceron promišlja i o besmrtnosti duše, premda ju niti potvrđuje niti odbacuje:

(...) nihil mali esse in morte, in qua si resideat sensus, immortalitas illa potius quam mors ducenda sit (...)

3.2. Seneka (*Ad Lucilium* 7.1.)

Seneka u ovom pismu tješi prijatelja Lucilija povodom smrti njegovog prijatelja Flaka. On odobrava umjereno tugovanje, jer nitko, osim mudraca, nije dovoljno jak da bi mogao suspregnuti suze. Ipak ne želi da Lucilije pretjera u tugovanju. Seneka smatra da sjećanje na umrle treba biti ugodno. Zatim daje savjete o održavanju prijateljstva te smatra da je nakon smrti prijatelja bolje tražiti novoga, nego dugo oplakivati onoga kojeg smo izgubili. Govori mu da s vremenom nestaje svaka bol, ali da je sramotno da se razumni čovjek potpuno prepusti utjecaju vremena. Pretjerano i predugo žalovanje postaje ljudima mrsko i može biti ismijano. Iako mu Seneka daje ovakve savjete, priznaje da je sam neumjereno tugovao nakon smrti prijatelja. Prijatelj je bio mlađi od njega i Seneka je smatrao da neće umrijeti prije njega, no nije računao na sudbinu, koja ne brine o redu, kakvog smo mi zamislili. Na kraju ga savjetuje da promišlja o smrti i da bi brzo mogli dospjeti na ono mjesto, kamo je već poslan Lucilijev prijatelj.

Propagirajući umjereno tugovanje, Seneka navodi grčke pjesnike i Niobu kao uzore, na koje se treba ugledati. Služeći se tim primjerima želi povećati vjerodostojnost svoje tvrdnje. Kroz cijelo pismo provlače se didaktički i moralni elementi. Seneka razotkriva i vrednuje određene ljudske postupke i podučava Lucilija adekvatnom ponašanju.

Daje mu dobronamjerne savjete, jer mu je iskreno stalo do njega, a to je vidljivo iz načina na koji mu se obraća:

Fac ergo, mi Lucili, quod aequitatem tuam decet, desine beneficium fortunae male interpretari: abstulit, sed dedit.

Na samom kraju pisma ponovno mu iskazuje svoju naklonost i brigu, obraćajući mu se u srdačnom tonu te mu daje do znanja da uvijek može računati na njega:

Cogitemus ergo, Lucili carissime, cito nos eo perventuros quo illum pervenisse maeremus (...)

Često koristi kratke rečenice, koje zvuče poput izreka i tako efikasno naglašava svoju poruku:

Quem amabas extulisti: quaere quem ames. Satius est amicum reparare quam flere.

Ističe da čovjek ne može predugo tugovati, čak ni kada bi to htio, jer to nije u njegovoj prirodi te da je dugotrajna bol ili glumljena ili budalasta:

Nulla res citius in odium venit quam dolor, qui recens consolatorem invenit et aliquos ad se adducit, inveteratus vero deridetur, nec immerito; aut enim simulatus aut stultus est.

Na kraju pisma spominje svoje neprimjereno ponašanje nakon prijateljeve smrti, kritizira vlastito neumjereno tugovanje i ističe da je trebao drukčije postupiti. Prikazujući vlastiti loš primjer, želi da Lucilije stekne dojam da shvaća njegovu trenutačnu situaciju i da se može poistovjetiti s njim. Svoje „priznanje“ sačuvao je za sam kraj pisma, vjerojatno smatrajući da je taj utješni argument najjači od svih ranije spomenutih i da će ostaviti najjači dojam:

Hodie tamen factum meum damno et intellego maximam mihi causam sic lugendi fuisse quod numquam cogitaveram mori eum ante me posse.

U pismu se mogu izdvojiti četiri konzolacijska toposa. Seneka također ističe ljudsku smrtnost te smatra da o smrti trebamo promišljati. Tako možemo smanjiti strah od nje i prihvatiti njezinu neizbježnost:

Itaque assidue cogitemus de nostra quam omnium quos diligimus mortalitate.

Život smrtnika podložan je neprestanim promjenama, moramo biti spremni na svaki mogući tijek događaja, jer ne postoje neočekivane situacije. Svaka situacija u kojoj se nađemo je tek jedna od bezbroj mogućnosti, koja se u određenom trenutku ostvarila.

Prema tome, ni smrt nije neočekivana, budući da je uvijek prisutna u ljudskom životu:

Nunc cogito omnia et mortalia esse et incerta lege mortalia; hodie fieri potest quidquid umquam potest.

Otvoreno izražavanje tuge pomoću suza može olakšati bol, ali u tome treba biti umjeren. Seneka smatra da pretjeranim plačem želimo pokazati drugima jačinu svoje boli i veličinu

svoje ljubavi, za koju smatramo da mora biti proporcionalna boli koju osjećamo. Takvo mišljenje odvodi u krajnost, odnosno do prekomjernog naricanja:

Nec sicci sint oculi amisso amico nec fluent; lacrimandum est, non plorandum.

Seneka smatra da sjećanje na sretne trenutke, koje smo proveli s našim bližnjima koji više nisu s nama, može ublažiti tugu te da nam to sjećanje treba biti ugodno, jer su na taj način naši voljeni ponovno s nama:

Id agamus ut iucunda nobis amissorum fiat recordatio.

3.3. Gaj Plinije Mlađi (8.23. i 9.9.)

U pismu 8.23. Plinije obavještava prijatelja Marcelina o smrti prijatelja Junija Avita. On u pismu izražava svoju duboku bol, zbog koje je prekinuo sa svim svojim poslovima. On zapravo ne tješi Marcelina, već želi s njim podijeliti svoju bol. U središnjem dijelu pisma hvali pokojnog prijatelja, sjeća se zajedničkih sretnih trenutaka te žali njegovu obitelj. Istovremeno je saznao za prijateljevu bolest i smrt, što je uvećalo njegovu bol, budući da je bio potpuno nepripremljen na takvu vijest. Pismo završava neočekivano i na sličan način kako je i započeto, što ukazuje na Plinijevu smetenost i duboku pogođenost nesretnim događajem. Na kraju pisma ističe svoju potresenost i nemogućnost da o bilo čemu drugom razmišlja.

Pismo je prožeto pesimističnim raspoloženjem, bez ikakvih naznaka nade ili pomirenosti sa sudbinom. Nema ni traga stoičke filozofije, vidljiv je samo vapaj i očajavanje bespomoćnog smrtnika, koji jadikuje što se radost iznenada pretvorila u nesreću i koji zaboravlja da je sudbina nepredvidljiva. Plinije se ne može pomiriti s činjenicom da je tako mlad i izvrstan čovjek iznenada umro i da mu je sudbina otela sve što je imao i što je mogao imati:

Tot spes tot gaudia dies unus in diversa convertit.

Ponavljanjem istih riječi (*omnia mihi studia, omnes curas, omnia avocamenta*), relativnim vezivanjem, kojim se u prvi plan stavljaju vrline pokojnika (*qua industria, qua modestia; quo discursu, qua vigilantia*) te korištenjem sinonimije i gradacije (*exemit excussit eripuit dolor*) pojačava se dramatičnost i sumorna atmosfera.

U pismu se mogu izdvojiti tek dva konzolacijska toposa, no ostaje upitna njihova učinkovitost. Plinije otvoreno i bez zadržke iskazuje svoju bol:

Quod vel maxime dolorem meum exulcerat.

Prisjeća se sretnih trenutaka provedenih s prijateljem:

Latum clavum in domo mea induerat, suffragio meo adiutus in petendis honoribus fuerat; ad hoc ita me diligebat, ita verebatur (...)

Plinije u pismu 9.9. tješi prijatelja povodom smrti sina. Na početku pisma Plinije govori da shvaća i odobrava prijateljevu bol. Hvali prijatelja zbog njegove postojane ljubavi prema sinu, koja je jednako jaka kao i za sinovljeva života. Zatim hvali njegova sina i nabraja njegove vrline. Smatra da time produžava sjećanje na njega te da bi to i njegov prijatelj očekivao od njega.

U pismu se mogu izdvojiti dva konzolacijska toposa. Plinije ne nudi prijatelju nikakve argumente za ublažavanje tuge, već se čini kao da prijatelja potiče na izražavanje tuge, jer smatra da se time izražava vjernost i ljubav prema umrlom:

Unice probo quod Pompei Quintiani morte tam dolenter afficeris, ut amissi caritatem desiderio extendas (...)

Navodeći vrline umrlog pribojava se da ne bi povećao prijateljevu bol, no na kraju zaključuje da je prisjećanje na umrle naša dužnost, kojim održavamo njihovu prisutnost među živima:

(...) a me praesertim cuius praedicatione putas vitam eius ornari, memoriam prorogari, ipsamque illam qua est raptus aetatem posse restitui.

4. Razdoblje humanizma i renesanse

4.1. Pojam humanizma i renesanse

Naziv „renesansa“ primjenjuje se pri opisivanju pojava u umjetnosti, glazbi i književnosti, ali označava i povijesnu epohu (usp. Bleicken et al.: 433-440). Renesansa znači preporod, odnosno ponovno otkriće poganske kulture klasične antike. Renesansa je doživjela svoj puni procvat u graditeljstvu, kiparstvu i slikarstvu. Smatra se da je trajala od 1400. g. do otprilike 1530. g. Središta renesanse su bili gradovi Firenca, Rim, Venecija i Milano (usp. Schwanitz 2008: 85-86).

Pojam „humanizam“ povezuje se s filološkim zanimanjem od 14. do 16. st. za antiku, iako su taj pojam u novije doba prihvatile i različite ideologije, pa se govori primjerice o kršćanskom, egzistencijalističkom, socijalističkom humanizmu i sl. Unutar *artes liberales* novu je vrijednost u Italiji 14. st. stekao *trivium* (gramatika, retorika, dijalektika). Onaj tko je izučavao te predmete zvao se „humanist“, a skup tih predmeta dobio je naziv *studia*

humanitatis. Na kraju izobrazbe trebao je nastati „radostan, uravnotežen, društven, prijazan i svestrano obrazovan“ čovjek, koji zna obuzdavati svoje strasti mudrom umjerenošću. Iako se humanizam najčešće tumači kao odvajanje od srednjeg vijeka i skolastike, ipak je još većina humanističkih djelatnosti bila uvelike povezana sa srednjim vijekom (usp. Bleicken et al. 2005: 433-440).

Humanisti su bili učeni ljudi, koji su se odlikovali strašću za antičke tekstove, čiji su jezik uzdigli u novi stilski ideal. Ponovno su otkriveni: Seneka, komediografi Plaut i Terencije, povjesničari Herodot, Tukidid, Livije i Salustije, pjesnici Horacije, Katul, Ovidije te od filozofa u prvom redu Platon (usp. Schwanitz 2008: 85-86).

Humanističke ideje su se u drugoj polovici 15. st. proširile iz Italije na gotovo cijelu Europu. Humanizam je podrazumijevao prvenstveno preporod antičkog pjesništva. Ideja preporoda (*rinascita*) proširila se ubrzo i na ostale umjetnosti te na filozofiju. (usp. Bleicken et al. 2005: 433-440).

4.2. Životopis Antuna Vrančića

Antun Vrančić se rodio 30. svibnja 1504. u Šibeniku (usp. Sorić 2015: 37-48). Antunov otac Frano, trgovac i građanin te šibenski vlastelin, imao je s prvom ženom Margitom sedmero djece: Antuna, koji je bio najstariji, Mihovila, Ivana, Petra, Danijela i dvije kćeri Klaru i Katarinu. S drugom ženom Anđelijom Antunov otac je imao tri sina: Ivana, Jeronima i Petra. Od bogate Vrančićeve obitelji u javnom životu i književnosti će se istaknuti uz Antuna samo još brat Mihovil i Mihovilov sin Faust. Brigu oko Antunova i Mihovilova odgoja preuzeli su rođak po majci Petar Berislavić i ujak Ivan Statilić, obojica Trogirani (usp. Novaković, Vratović 1979).

Šibenik se od sredine 15. st. nalazio pod stalnim pritiskom osmanlijske vojske. Vrančić je tijekom svog djetinjstva i mladosti bio svjedokom osmanlijskih upada na šibensko područje te također i brojnih epidemija kuge. Ta dva čimbenika su bitno utjecala na razvoj Vrančićeve osobnosti. Bio je nećak hrvatskog bana i vespremskog biskupa Petra Berislavića, što mu je uvelike pomoglo da napreduje u crkvenim i političkim krugovima. Studirao je prvo u Padovi, a zatim u Beču i Krakovu. Nakon studija dvadeset je godina bio tajnik i diplomat kralja Ivana Zapolje. Od 1549. je u službi cara Ferdinanda I. Habsburškog. Bio je šest godina carski izaslanik u Istanbulu. Tamo je naučio turski jezik te se bavio prevođenjem s turskog na latinski jezik. Bio je na čelu diplomatskih misija u Francuskoj, Italiji, Poljskoj i Engleskoj. Uz

diplomatsku, gradio je i crkvenu karijeru. Postao je biskup Pečuha 1554., a 1557. biskup Egera. Za ostrogonskog nadbiskupa izabran je 1569., a 1570. i za primasa Ugarske. Smatra se da je samo deset dana prije smrti izabran za kardinala. Umro je 15. lipnja 1573. ne doznajući za taj izbor. Vrančić je cijelu svoju biblioteku oporučno ostavio nećacima. Pobrinuo se također da se njegovi nećaci uključe u elitne krugove društva, odabravši nadbiskupa i kardinala Jurja Draškovića za jednog od njihovih tutora. Svoju je oporuku sastavio 28. svibnja 1573. u Prešovu u Slovačkoj, gdje je i umro. U oporuci je istaknuo da se sve heretičke knjige iz njegove zbirke trebaju spaliti, osim djela Martina Luthera, koje je ostavio crkvi sv. Nikole u Trnavi. Objasnio je da to čini zato da bi duhovnjaci, proučavajući ta djela, mogli pobijati heretičke teze. Iz toga je vidljiv Erazmov utjecaj na Vrančića. Vrančić se zalagao za rješavanje odnosa s protestantima pomoću teoloških argumenata (usp. Ladić 2004: 201-214).

Velik broj Vrančićevih djela pripada historiografskom žanru. U njima je većinom opisivao ugarsku povijest. Napisao je i nekoliko biografija znamenitih ljudi, poput životopisa Petra Berislavića i Jurja Utišenića. U nekoliko djela opisao je i pokrajinu Erdelj. Od zapisa s putovanja najpoznatiji je nedovršen putopis *Iter Buda Hadrianopolim*, koji obiluje geografskim i etnografskim podacima. Napisao je i dvije zbirke pjesama. Prva, pod naslovom *Elegiae*, je izgubljena, dok druga, pod naslovom *Otia*, sadrži četrdesetak kratkih pjesama u elegijskim distisima te dvije talijanske pjesme, madrigal i sonet, koje je Vrančić preveo na latinski. Od cjelokupnog Vrančićeva opusa najbolje su se sačuvala pisma, kojih je ukupno 1129 (usp. Sorić 2015: 37-48).

Svu je rukopisnu ostavštinu Antuna Vrančića nakon njegove smrti prenio u Šibenik nećak Faust i smjestio u obiteljski arhiv. No nasljednici, knezovi Draganić-Vrančić potkraj 18. st. će većinom prodati u Mađarsku Antunove rukopise, zajedno s Faustovim i Mihovilovim. Dio tih pisama je prenesen u Beč, gdje ih je otkupio grof Széchényi za svoju privatnu knjižnicu. Széchényi je 1802. oporučno ostavio cijelu zbirku državi te su 1807. svi rukopisi postali sastavnim dijelom novoosnovanog Ugarskog nacionalnog muzeja. Vrančić je pisma namjeravao objaviti u knjizi, no svoju korespondenciju nikad nije tiskao. Na Vrančićev stil pisanja posebno je utjecao Ciceron, koji je i glavni uzor za cjelokupnu humanističku epistolografiju. Sličnosti između Ciceronova i Vrančićeva stila posebice se ogledaju u melodiji latinske rečenice i u izboru leksika. Tematski raspon Vrančićevih pisama je vrlo širok; od diplomatskih do najintimnijih ljubavnih, od poslanica velikodostojnicima do pisama s pitoresknim opisima i životnim zapažanjima. Esejistička razmatranja o nekim vjerskim, kulturnim i političkim pitanjima isprepleću se s pismima u kojima prevladava osjećajnost prema obitelji i prijateljima (usp. Novaković, Vratović 1979).

Antun Vrančić je svojim bogatim epistolarijem priključio hrvatsku renesansnu epistolografsku vrstu u europsku literarno-epistolografsku vrstu 15. i 16. st. Nijerov i Erazmov epistolografski priručnik koristili su se od 1538. dugi niz godina na Sveučilištu u Krakovu kao obvezna literatura. Taj podatak je značajan zbog činjenice da je Vrančić cijeli svoj život bio vezan za Krakov. Humanistički epistolografi su se znali jedan drugome povjeravati i naizmjenice preporučivati. U njihovim pismima ističu se izrazi poštovanja, prijateljstva, dobrohotnosti, zanimanja i propitivanja za adresata. Vrančić je kao pravi humanist nalazio inspiraciju u toposima grčkih i rimskih autora. U jednom pismu Trankvilu Androniku spominje Katona i stoike kao borce protiv poroka i pobornike istinskog nekoristoljublja (usp. Čvrliak 2004: 51-86).

4.3. Životopis Erazma Roterdamskog

Erazmo Roterdamski (1469.-1536.), pravim imenom Geert Geerts, bio je nizozemski humanist, filozof i filolog. Bio je u službi biskupa u Cambraiu te je prvo kao njegov tajnik, a zatim samostalno, putovao Švicarskom, Italijom, Francuskom i Engleskom. Uzdržavao se dajući instrukcije i tražeći pomoć od mecena. U Engleskoj je dobio naslov baccalaureusa iz teologije, a u Torinu doktorat. Pozvan je na dvor Karla Habsburškog u Bruxellesu da bude kraljev savjetnik. Protiv Erazma su bili reformatori, ali i papisti. Osuđen je kao neprijatelj Crkve 1527. g. Erazmo je bio optimističan čovjek, kritičan prema moralnom licemjerju, ali tolerantan i samilostan prema ljudskim slabostima. Djela Erazma Roterdamskog su temelj za buduću epohu prosvjetiteljstva (usp. Hrvatska enciklopedija).

Erazmov program sadrži mnoge humane duhovne i kulturne ideje, poput bratske potražnje mira, brige oko razumnog odgoja, ekumenizma, koncilske i postkoncilske reforme te integralnog humanizma. Zalagao se za mir među narodima te je pokušavao preko humanista spasiti Europu od vjerskih, nacionalnih i kulturnih podjela. Bio je duboko pobožan i žestoko antiklerikalan. Služio se ironijom punom žestine, a ponekad je znao biti opasan polemičar. Smatrao je važnim poznavanje poganskih autora, koji su izvor klasične kulture, a ona je pak neophodna za kršćansku kulturu i teologiju. Erazmo zastupa Kristovu filozofiju, a to je duhovna mudrost utemeljena na Evanđelju, pri čemu je Krist središte ljubavi kao temeljno pravilo. On Kristovoj filozofiji suprotstavlja slijepu poslušnost praznim ceremonijama i pobožnostima, koje su bezvrijedne, ako u sebi ne sadrže Božju milost. Iako je kritizirao Crkvu, odbio je odvajanje od nje te je ostao vjeran papama. Erazmo je, unatoč

neuspjehu svojih ideja i ideala, ostao optimist, a njegova kritika Crkvi uvijek je bila pozitivna i konstruktivna (usp. Halkin 2005: 27-31).

Erazmo je rođen 1469. g. u Rotterdamu. U 15. g. postao je siročić, jer su mu roditelji umrli od kuge. Nakon školovanja, tijekom kojeg pokazuje interes za grčke i latinske tekstove, stupa u novicijat redovnika sv. Augustina u Steynu. Erazmo piše samo na latinskom te čita latinske pisce, poput Vergilija, Horacija, Juvenala, Ovidija, Terencija i Cicerona. Od kršćanskih autora najveći mu je uzor sv. Jeronim. Ubrzo nakon samostanskog ređenja napustio je Steyn te je postao slobodan svećenik. Erazmovo prvo objavljeno djelo su *Mudre izreke*, zbirka objašnjenja poslovice, koja sadrži vrhunac antičke mudrosti. Erazmo je smatrao da je teologija kraljica svih znanosti, a da lingvistika slijedi odmah iza nje. Najpoznatije Erazmovo djelo je *Pohvala ludosti*. To je satiričko remek-djelo, u čijem se središtu nalazi utjelovljena Ludost i svijet kao kazalište ludosti. Svi ljudi su njezini učenici, koji pod njezinim vodstvom čine pogreške. No ludost istovremeno pomaže ljudima živjeti, jer ona u sebi sadrži životnu spontanost. Sveti Pavao je rekao da je samo kršćanstvo ludost. U Baselu 1516. g., nakon što je postao savjetnik na dvoru Karla Austrijskog, objavljuje djelo *Ustanova kršćanskog vladara*, koje opisuje idealni odgoj idealna vladara. Iste godine objavljuje djelo *Novi zavjet* na grčkom i latinskom, koje će poslužiti kao temelj za prijevode Novog zavjeta na moderne jezike. Erazmovi *Razgovori* su njegovo najreprezentativnije djelo, jer ujedinjuju najvažnije teme kojima se bavio: književnost, mir i Kristovu filozofiju (usp. Halkin 2005: 37-75).

Erazmo se nije slagao s Lutherom i reformatorima, koji su željeli sagraditi neku novu Crkvu, a iako je bio pobornik antičke kulture i latinskog kao univerzalnog jezika, bio je protiv talijanskih humanista, koji su neselektivnim prihvaćanjem antičke kulture, preuzeli i neke poganske običaje. Erazmo je vrsni pripovjedač, njegovo najdraže područje je rasprava, a vješt je i u retorici. U dijalogu *Ciceronijanac* Erazmo zastupa umjeren i usmjeren klasicizam, koji ne sadrži tragove poganstva i gdje bi Ciceron, da je živio u Erazmovo vrijeme, bio kršćanski govornik. Smatrao je važnom epistolarnu književnost te je napisao mnoga pisma, znajući da će ih osim adresata čitati i drugi. Sastavio je uputstva za pisanje pisama *O umijeću pisanja pisma*. Erazmo je pokazivao nezainteresiranost za moderne jezike te je smatrao da nacionalni jezici razdvajaju narode, dok ih latinski, kao zajednički jezik Europe, spaja (usp. Halkin 2005: 94-124).

4.4. Životopis Franje Nigera

Franjo Niger rodio se u Veneciji 17. travnja 1452. g. Njegov otac Juraj rođen je u Senju ili u bližoj okolini te se polovicom 15. st. preselio u Veneciju i tamo oženio Talijankom iz Treviza. Franjo se školovao najprije u Veneciji, a zatim u Padovi. Nakon studija je nastavio izučavati razne grane znanosti i praktične obrte. Kasnije je postao svećenik te je neko vrijeme bio upravitelj kolegijalne crkve sv. Ivana Glavosijeka u Mlecima. Tijekom života često je mijenjao boravišta te je obavljao razne službe, poput upravljanja gimnazijom ili odgoja i savjetovanja velikaške djece. U Napulju se teško razbolio, umoran od lutanja i uzaludnih molbi dobročiniteljima. Svoje najveće djelo, enciklopedijski zbornik *Cosmodystychia* poslao je 1514. g. papi Leonu X., no nije za to dobio nikakvu naknadu. Nije poznato kada i gdje je umro. Njegova djela imaju više kulturno-povijesno, nego znanstveno ili literarno značenje, jer u svojoj želji da bude svestran nije uspio dati nijedno djelo trajnije vrijednosti. Njegov opus obuhvaća pjesme na latinskom i talijanskom jeziku, govore, drame, filološka, epistologrfska, teološka i politička djela, djela o glazbi, magiji, komentare i prijevode drugih pisaca. Njegovo najpoznatije i najviše puta objavljivano djelo je teoretsko-praktični priručnik iz epistolografije *Modus epistolandi*, također poznat pod naslovima *Ars epistoliorum*, *Ars de scribendis epistolis*, *De componendis epistulis* i sl. To djelo je jedno od najčešće pretiskavanih djela humanističkih pisaca 15. i 16. st. Njegova rasprava iz stilistike latinskog jezika *Regulae elegantiarum* doživjela je također velik broj izdanja. Njegovi priručnici iz latinske gramatike, stilistike, prozodije i epistolografije, premda ne odveć originalni, bili su zbog svoje jednostavnosti i praktičnosti popularni i često korišteni (usp. Jurić 1975: 285-296).

Nigerov epistologrfski priručnik je, prema njegovim vlastitim riječima, nastao „(...) pro noviciorum adolescentium ad pedestrem orationem aspirantium utilitate(...)“. Priručnik sadrži pregled vrsta pisama s kratkom definicijom, najvažnijim uputama za sastavljanje i primjerom za svaku vrstu. Neka pisma, koja koristi kao primjere, parafrazira (poput Ciceronovih pisama), a neka sam sastavlja. Taj priručnik je mogao služiti kao temelj za rad sa zahtjevnijim epistologrfskim udžbenicima, poput Erazmova. Niger je napisao i kraće djelo *Tituli unicuique personarum ordini tribuendi secundum earum conditionem* s uputama i osamnaest pravila kako se obraćati pojedinom adresatu pisma (usp. Perić 1991: 231-240).

5. Vrančićeva konzolacijska pisma

5.1. Sadržaj pisama

5.1.1. Pismo Antuna Vrančića upućeno Francescu Capellu 15. lipnja 1547.

Vrančić na početku pisma upućenog Francescu Capellu ističe svoju potresenost, koju je uzrokovala smrt Capellova oca Carla te uvjerava adresata da trenutačno proživljava isto što i on i njegova obitelj. Tu tvrdnju obrazlaže činjenicom da je pokojnika dobro poznavao i da je s njim imao prisan odnos. Iz pisma se može također zaključiti da je Vrančić bio čest gost u domu Capellovih, tj. da je bio njihov obiteljski prijatelj. Ističe nadalje da bi pokazao otvoreno svu svoju bol da je bio prisutan tijekom pogreba i sprovoda. Vrančić indirektno odobrava njegovo tugovanje, koje pripisuje razumljivom i društveno prihvatljivom ponašanju. Iznosi svoje stajalište o boli i tugovanju, koje se poklapa s društvenim konvencijama. Želi pomiriti dva oprečna stanja: dostojno oplakivanje zbog gubitka voljene osobe i mirno prihvaćanje tog istog gubitka. Nastojeći uvjeriti adresata da prihvati nastalu situaciju, prebacuje govor u prvo lice množine, želeći pokazati što bi on sam i ostali ljudi učinili da moraju utješiti prijatelja u tuzi. Nakon početne faze potištenosti i oplakivanja, prihvatili bi zakon smrtnosti, kojemu smo svi podložni te bi nakon toga smogli snage utješiti svoje bližnje, pogođene istom nesrećom. Vrančić želi da tako postupi i sam Capello. On osjeća da je njegova dužnost pomoći prijatelju i da ga ne može ostaviti u žalovanju te želi da odmah na početku Capello uvidi opravdanost i nužnost svega što će mu izreći.

Zatim hvali njegove vrline i želi da on sam odredi dokada će tugovati. Vrančić smatra da je trajanje tugovanja individualno i da se Capello ne bi trebao osvrtni na odredbe drugih ljudi, nego bi trebao vjerovati sebi. Ne želi da bude pasivni promatrač i da se, u ublažavanju svoje boli, potpuno osloni na vrijeme, već da aktivnim i svjesnim zalaganjem pristupi ublažavanju i prevladavanju boli. Zatim ga podsjeća na općepoznate činjenice o utjecaju vremena i oslanjanju na sudbinu i okolnosti. Koristeći te „mudrosti“ želi ga odvratiti od neprikladnog ponašanja i usmjeriti na pravilno. Takve poučne dijelove je u svoja pisma običavao umetati Seneka, kada je nešto iznimno važno želio istaknuti. Na kraju pisma, osvrćući se na brodolom Capellove braće, Vrančić upotrebljava jednu poznatu izreku, koju još dopunjuje i pojačava jednom rečenicom. Može se zaključiti da je Senekin didaktičko-moralni stil utjecao na Vrančića.

Zatim ponovno pohvaljuje Capella i ističe da vjeruje u njegove sposobnosti upravljanja državom. Naglašava da će naslijediti oca po prirodnom zakonu, prema kojemu se

odvijaju svi životni procesi. Opominje ga da mora jednom prekinuti s oplakivanjem oca, jer će inače ispasti nerazuman, a to ni njegov otac ne bi želio. Spominje da je sve od trenutka nastanka podložno promjeni te zatim i konačnom nestajanju.

Otpribliže na sredini pisma govori da se približava srži utjehe, odnosno najvažnijem dijelu, koji treba ispuniti svrhu cijelog pisma. Direktno se obraća Capellu prisnim riječima, kojima se i Seneka koristio obraćajući se Luciliju. Govori Capellu da se prisjeti vrlina svog oca te ih zatim nabraja i iscrpno opisuje. U tim pohvalnim rečenicama vidljivo je Vrančićevo poštovanje i divljenje prema Capellovu ocu. Iznoseći pokojnikove karakteristike, služi se, poput Plinija, isticanjem određenih riječi i relativnim vezivanjem. Osim privatnih osobina, ističe i diplomatske sposobnosti i popularnost Capellova oca kod stanovnika provincija. Napominje da Capello i njegova braća trebaju nastaviti očevim putem, nastojeći ga čak i nadmašiti. Zatim naglašava da je Capellov otac bio tako izniman i poseban čovjek, da bi mogao nastaviti s navođenjem njegovih vrlina, ali time bi fokus pisma skrenuo s njegove glavne funkcije. Nakon toga navodi da će pismo polako privesti kraju.

Vrančić zatim hvali Capellovo gostoprimstvo i velikodušnost, koje je doživio tijekom boravka u njegovom domu. Pohvaljuje njegove vrline i sposobnosti upravljanja državom, nastojeći ih povezati s očevima. Time želi Capellu indirektno pokazati kako je sličan svom ocu i da treba biti ponosan na to. Vrančić je tijekom boravka kod Capella uvidio koliki je ugled imao Capellov otac te da je Capello bio iznimno dobro prihvaćen upravo zbog očevih zasluga. Time želi istaknuti da Capello treba opravdati povjerenje patricija i dokazati da je dostojan nasljednik svog oca. Ističe da je unatoč svojoj odličnosti i svim pohvalama Capellov otac ipak bio samo smrtnik, no da upravo iz te velike očeve slave može dobiti i najveću utjehu. Naime, očeva postignuća će ostati trajno zapisana, a njegovo ime će se spominjati i u nekim budućim vremenima. Capellov otac je ostavio neizbrisiv trag u društvenom i političkom životu, ali je ostavio i trajne uspomene svojim potomcima, koje će ih uvijek podsjećati na njega. Zatim se obraća Capellu i njegovoj braći, govoreći da savjesno i odgovorno obavljaju svoje dužnosti i time budu dostojni očevi nasljednici.

Na kraju pisma osvrće se na brodolom Capellove braće. Vrančić izražava žaljenje, ali i ljutnju zbog tog događaja, koji se poklopio sa smrću Capellova oca. Vrančić se čudi kako je sudbina mogla u kratko vrijeme biti tako okrutna prema njima, pogotovo zato jer takav tijek događaja nisu zaslužili. Zatim navodi poznatu izreku o nevoljama, kojom donekle objašnjava ono što im se dogodilo. Time potvrđuje nepredvidljivost sudbine te bespotrebnost čuđenja, koje je sam ranije izrazio. Ipak, kako u svakoj nevolji ima i nečeg dobrog, tako i Vrančić

ističe da je, unatoč materijalnom gubitku, najvažnije što su braća preživjela brodolom. Materijalna bogatstva se mogu nadoknaditi, a ona također nikoga ne mogu izbaviti od smrti. U zaključku pisma još jednom ponavlja da Capello i njegova braća trebaju dati sve od sebe da dostojno nasljeđuju svog oca te da će zbog toga sigurno biti nagrađeni i priznati, kao što je to bio i njihov otac. Na kraju pisma Vrančić pozdravlja svu Capellovu braću.

5.1.2. Pismo Antuna Vrančića upućeno Ivanu Bonaru 14. kolovoza 1549.

Na početku pisma upućenog Ivanu Bonaru Vrančić se ispričava što je poprilično zakasnio s izražavanjem sućuti, jer mu je kasno stigla vijest o smrti Bonarova oca. Vrančić tako izražava bojazan, da bi Bonaro i njegova obitelj mogli pomisliti da njemu nije stalo do njih. No već u nastavku pisma otklanja te sumnje i pokazuje koliko brine o njima. Zatim govori da ga je smrt Bonarova oca veoma pogodila i da će ga on dostojno oplakati, jer ga je veoma volio i poštovao.

Svjestan je da njegova bol nije toliko velika kao bol Bonarovih sinova. Upravo zbog toga da ne uveća Bonarovu bol, ne želi puno pisati o svojoj boli. Ne želi iz istog razloga niti spominjati osobine Bonarova oca, iako smatra da bi se sjećanje na njega trebalo održavati, jer to Bonarov otac zaslužuje. Kod Plinija se također može uočiti slično razmišljanje, tj. da je dužnost onih koji su dobro poznavali pokojnika govoriti o njegovim vrlinama i djelima, jer se na taj način najbolje odaje počast pokojniku. Vrančić odustaje od te zamisli, premda je odobrava, jer procjenjuje da bi to bilo previše bolno za adresata. Iz toga se može zaključiti da Vrančić veoma dobro poznaje karakter i način ponašanja adresata.

Kao što ne želi s puno riječi izraziti svoju bol, tako očigledno ne želi niti da pismo bude previše dugačko, da bi što manje nepotrebno opterećivao adresata. Nakon što je uvjerio adresata u svoju naklonost i dobre namjere, izražava svoje optimistične želje glede budućeg života Bonara i njegove obitelji pokazujući iskreno zanimanje za njih. U tome čak pomalo i pretjeruje, pa znajući da takva idealna slika života nije moguća, odmah nastavlja u racionalnijem tonu. Možda takvim idealiziranim riječima želi ohrabriti adresata i skrenuti njegovu pozornost na buduće dobre stvari koje ga bez sumnje očekuju.

Ističe da nijedan čovjek nije u tako povoljnom položaju da bi ga nevolje zaobilazile, tako da mora prihvatiti sve što mu se događa u životu, jer se sve događa s nekim ciljem, odnosno onako kako je Božja providnost odredila. Vrančić ovozemaljski život naziva tuđinom, odnosno našim privremenim boravištem, iz kojega odlazimo u naš pravi dom. Zatim

se obraća adresatu s molbom da mirno podnese gubitak oca, koji je uz sve svoje odlike bio samo smrtnik. Vrančić smatra da će Bonaru najveća utjeha biti vječna slava koju je njegov otac zbog svog uzornog života priskrbio sebi i svojim nasljednicima. Bonaru ostaju sjećanja na oca, kao i ponos što je njegov sin.

Nakon toga Vrančić koristi kršćanske motive, kojima izražava svoje čvrsto uvjerenje da Bonaro uživa u vječnom životu i da je na nebu kod Boga nagrađen zbog moralnog i čestitog ovozemaljskog života. Time želi umiriti Bonara i uvjeriti ga da je njegov otac miran i sretan te da je zasigurno na boljem mjestu. Ciceron je također koristio motiv blaženstva pokojnika, jer je smatrao da to uvelike može olakšati tugu ožalošćenoga.

Na kraju se s najboljim željama obraća Bonaru i njegovoj braći, no zadnje riječi pisma upućuje samom Bonaru, opominjući ga da ne zanemari svoje poslove. Vrančić je osjetio potrebu da te riječi ostavi za sam kraj, procjenjujući kako bi adresat mogao reagirati, iako te umetnute riječi donekle odudaraju od zaokružene kompozicije pisma.

5.2. Struktura pisama

5.2.1. Struktura prema Erazmu

Prema Erazmu postoje tri načina ili pristupa, kojima možemo ostvariti konzolaciju. Prvi je otvoren i direktan pristup, kojim pokazujemo da nema smisla tugovati, budući da mudraca može pogoditi samo gubitak časti, a ne nekakav vanjski faktor. Mudrac može jedino sam sebe povrijediti. Na taj način se obraćamo filozofu ili čovjeku snažnog karaktera. Drugi pristup je indirektan i on se koristi kada se obraćamo osobi slabijeg karaktera te kada je rana previše ozbiljna ili svježja. Diskretan pristup je treći način, koji se upotrebljava kod obraćanja osobama koje potiskuju čak i velike boli. Tim osobama govorimo da im ne pružamo utjehu da bi ih utješili, već da bi im čestitali na hrabrosti te im također dajemo do znanja da smo svjesni da oni posjeduju mudrost i veliku snagu volje, koja je jača od svih udaraca sudbine (usp. von Rotterdam 1980: 191-201).

Erazmo opisuje i značajke konzolacije, koje treba imati na umu prilikom njezina sastavljanja. Odmah na početku pisma morali bi preuzeti na sebe osjećaje adresata, tj. trebali bi se uživiti u njegovo stanje i pisati takvim jezikom, da se čini kao da izražavanjem tuge ublažavamo vlastitu bol, a ne adresatovu. Također bi trebali izraziti sumnju u našu sposobnost pružanja utjehe, jer osjećamo jednaku tugu kao i osoba kojoj moramo pružiti utjehu. Uzroke boli bilo bi dobro preuveličati, ne samo zbog same nesreće, već i zbog toga što tako nešto

adresat nije zaslužio. Nakon toga bi nastojali umanjiti veličinu nesreće, vjerujući da će biti kratkog trajanja. Ako se pak čini da će nesreća duže trajati, trebamo koristiti druge metode. Bilo bi poželjno uvjeriti adresata da u svakoj nesreći ima i prednosti, jer nesreća može biti prilika za razvoj ličnosti. Također bi valjalo podsjetiti adresata da i drugi ljudi pate te da patnju dijelimo s cijelim čovječanstvom. Trebamo podsjetiti adresata na njegovu prijašnju mentalnu izdržljivost, znanje i plemenit karakter. Pismo se zaključuje nuđenjem pomoći adresatu te izražavanjem brige prema njemu i njegovoj obitelji. Bitno je još da se šale strogo izbjegavaju te se ne smije činiti kao da umjesto utjehe dijelimo savjete ili naredbe (usp. von Rotterdam 1980: 191-201).

Po sadržaju i tonu pisma može se uočiti da Vrančić u pismu Francescu Capellu koristi većinom indirektni pristup s elementima direktnog, dok u pismu Ivanu Bonaru koristi kombinaciju indirektnog i diskretnog pristupa.

Iz Vrančićevih riječi upućenih Capellu, može se razabrati Capellov snažan karakter, koji je nesumnjivo naslijedio od svog oca:

Quapropter quum non ignoro, te ab ipsa usque adolescentia sub disciplina doctissimi patris fuisse (...)

Iako zna da je pogođen velikom tugom, Vrančić se ne ustručava zahtijevati od njega staloznost i pribranost te ga isticanjem životnih zakonitosti želi podsjetiti na snagu i razboritost koje posjeduje, a koje je zbog boli možda potisnuo i zanemario. Govoreći mu da sam odredi koliko dugo je razumno tugovati, izražava vjeru da će Capello ispravno postupiti i da će uspjeti prevladati bol:

(...) expendas tecum, velim, ac tute judices, quamdiu his affectibus viro sit indulgendum (...)

Trebamo koristiti naše vlastite unutarnje snage pri suočavanju s nevoljama, dok je oslanjanje na vanjske faktore, poput vremena, pokazatelj slabog karaktera. Takvog mišljenja bio je i Ciceron, koji je smatrao da se samim protokom vremena bol ne umanjuje. Ciceron se također zauzimao za aktivno i promišljeno bavljenje tugom i boli. Vrančić podsjeća Capella na moralne vrijednosti i dužnosti i govori mu da bi bilo nedolično da unedogled oplakuje oca, jer bi ga time na neki način iznevjerio:

(...) indignum et te et ipso patre tuo faceres, si laudem hanc non virtuti ac rationi dares, neque eum deflere desineres (...)

U pismu Ivanu Bonaru Vrančić koristi delikatniji pristup. Ne želi puno govoriti o svojoj boli niti spominjati pokojnikove vrline, jer zna da se Bonaro nalazi u teškom i osjetljivom stanju, kada bi utješne riječi mogle izazvati čak i kontraefekt:

(...) tibi que tam grave vulnus (...) acerbius facerem et quasi renovarem (...)

Daje mu svoju podršku i ohrabrenje uvjeravajući ga da su pred njim još mnoge lijepe stvari te da je njegov otac sada spokojan i da zasluženo uživa na nebu. Govori mu da ga ne želi samo utješiti, već njemu i njegovima zaželjeti sve najbolje. Izbjegava moralne pouke i društveno prihvatljive obrasce ponašanja koje treba slijediti, već želi da Bonaro ima u vidu Božju providnost, po kojoj se sve u životu i u prirodi odvija:

(...) pro divinae providentiae et sapientiae ordinatione utendum est (...)

Na samom kraju pisma izričito naglašava da se Bonaro ne prepusti tugovanju zanemarujući svoje dužnosti, vjerojatno naslućujući da bi se to moglo ostvariti:

(...) quod munus ne praetereas, tametsi gravissimo luctu occupatus, etiam atque etiam rogo.

Vrančić se koristi s tek nekoliko Erazmovih smjernica, koje upotrebljava i modificira ovisno o efektu koji želi postići. Vrančić na početku pisma uvjerava Capella da je pogođen jednakom boli kao i on te da potpuno razumije kako se Capello osjeća:

(...) non aliter- mihi crede- affectus sum, quam quivis vestrum, qui ex eo procreati estis.

Svoju bol podijelio bi s njime, da je tada bio uz njega. Ipak, ne izražava sumnju u učinkovitost svojih utješnih riječi i poprilično je siguran da će njegove riječi pomoći Capellu, odnosno potaknuti ga da prevlada tugu. Spominjući brodolom braće, napad pirata na njih i gubitak dobara, donekle uvećava nesreću koja je snašla Capella i povezuje ju s očevom smrću:

(...) cui non satis fuit patrem vobis eripuisse (...) ut in vestrum detrimentum ad perniciem, quam latrones vobis intenderant, duo quoque dissidentissima elementa concordarent.

Ipak ističe da je najvažnije da su braća preživjela i da treba gledati prema budućnosti. Spominje Capellove vrline, pomoću kojih će se lakše nositi s tugom. Kroz cijelo pismo vidljiva je Vrančićeva briga za Capella i njegovu obitelj. Iako im ne nudi izravno svoju pomoć, vjeruje u njihove sposobnosti, kojima će se znati izboriti za sebe i svoju državu.

U pismu Bonaru Vrančić se uživljava u njegovo stanje, ali ističe da se veličina njegove boli ne može mjeriti s Bonarovom:

Quem quidem dolorem etsi mihi non parem, neque tantum usurpem, quantus est filiorum (...)

Prema tome, Vrančić može promatrati stvari s distance i odabrati prikladne utješne riječi. Ne želi nipošto uvećati Bonarovu nesreću, već ju želi ublažiti optimističnim pogledom u budućnost i vječnim životom kojeg uživa Bonarov otac. Ne navodi Bonarove vrline, ali je siguran da su on i njegova braća naslijedili očeve karakteristike:

(...) illius sitis successores (...) quae illi maxime non defuerunt (...)

Vrančić ne nudi niti Bonarovo obitelji izravno svoju pomoć, ali im želi uspješnu budućnost i održanje njihove loze.

5.2.2. Struktura prema Nigeru

Niger dijeli konzolaciju na tri vrste, ovisno o nevolji koja je snašla adresata, pa tako razlikuje konzolaciju povodom nepravde, progonstva i gubitka, odnosno lišavanja od nečega. Konzolacija povodom gubitka uključuje gubitak nekog objekta, neke bliske osobe ili časti. Pismo je podijelio na tri dijela. U prvom dijelu izražavamo svoju bol te prijateljevu bol zbog ljubavi i naklonosti prema njemu doživljavamo kao svoju. Bol nastojimo što je više moguće uvećati. U drugom dijelu pružamo dva, tri ili više razloga na temelju kojih pokazujemo da ne treba tugovati i da treba prekinuti sa žaljenjem. U trećem dijelu nastojimo pobuditi nadu da su današnje nesreće buduća dobra te nudimo pomoć i potporu adresatu i njegovoj obitelji (usp. Niger 1572: 19-21).

Nigerovi savjeti koji pripadaju prvom i trećem dijelu pisma identični su Erazmovim. U oblikovanju središnjeg dijela Niger daje veću slobodu, odnosno sastavljač konzolacije može sam odlučiti koje će razloge za prekidanje tugovanja upotrijebiti. Vrančić je u oblikovanju središnjeg i najvažnijeg dijela utješnog pisma više slijedio Nigera.

Ključan utješni motiv u oba pisma je pokojnikova slava, koja će biti trajni spomen na njega, iako on više nije fizički prisutan. Na taj način pokojnik će ostati prisutan na ovom svijetu, ne samo među svojim potomcima, već i u širem društvenom krugu. Vrančić poručuje Capellu da uvijek ima na umu očeve vrline te da ih i on preuzme, jer tako održava sjećanje na njega. Spominjući očeve vrline potiče u Capellu osjećaj ponosa. Capello zbog oćevog ugleda

uživa poštovanje i priznanje u društvu te se na neki način mora odužiti svom ocu. Osim toga, otac će uvijek biti s njim, jer je Capello kao njegov sin dio njega:

Laus itaque haec magna, Capelle, profecto est, et majorem in modum celebris. Sed major ex ea vobis petenda est consolatio.

Vrančić poručuje Bonaru da je njegov otac postao „besmrtn“, jer su slava koju je stekao kao i sjećanje na njega vječni:

(...) eaque re potissimum consoleris (...) immortalam gloriam suis, sibi nomen atque memoriam compararit (...)

U pismu Bonaru su osim vječne slave važna još dva utješna motiva. Vrančić vjeruje u život poslije smrti te nastoji uvjeriti Bonara da je duša njegova oca mirna i spokojna. Također na samom kraju podsjeća Bonara da ne zanemari svakodnevne poslove i obveze.

Važan motiv utjehe još od antičkih vremena, a kojeg kao utješni motiv u svojim priručnicima ne spominju ni Erazmo ni Nijer je činjenica o čovjekovoj smrtnosti. Isticanje smrtnosti vidljivo je kod Cicerona i Seneke, odnosno kod stoičara. Vrančić podsjeća Capella da je, unatoč tome što je njegov otac bio izuzetan i uzoran čovjek, ipak bio samo smrtnik, čiji je život jednog dana morao završiti. Želeći tu činjenicu još više naglasiti, koristi imperativ:

Si enim et charissimo et optimo parente privatus es, ut es etiam praestanti, scito fuisse mortalem.

U pismu Bonaru Vrančić umeće motiv smrtnosti, ne da bi ga upozorio na tu životnu istinu, već da bi mu pokazao koliko je njegov otac tijekom svog života postigao, iako je kao smrtnik imao ograničeno vrijeme za to:

(...) quod quum ille mortalis fuerit natus, immortalam gloriam suis, sibi nomen atque memoriam compararit (...)

5.3. Konzolacijska topika, jezična i stilska sredstva

U pismu Capellu može se izdvojiti pet konzolacijskih toposa. Vrančić spominje neizbježnost smrti i važnost njezinog mirnog prihvaćanja, jer je ona zajednička svim ljudima:

(...) communes omnium mortalium decedendi leges aequiore animo suadebimus esse tolerandas.

Budući da je smrt prirodna pojava, a život nam je dan na ograničeno vrijeme, Vrančić smatra da dijelove naše ličnosti pogođene boli zbog gubitka bliske osobe trebamo predati prirodi, jer

ćemo na taj način moći lakše nastaviti sa svakodnevnim životom. To nije lako učiniti, ali to je naša dužnost prema prirodi, odnosno njezinim zakonima:

(...) et naturae, qua docemur, quam sit dura rerum charissimarum privatio, partes suas dederimus, eosdem, inquam, quorum peculiare vulnus est (...)

Vrančić smatra da je dužnost sinova dostojno oplakati oca, čime se trenutačno može ublažiti velika bol:

(...) diutius etiam deplorari ac desiderari filiis debet (...)

Capellu i njegovoj braći ostaju uspomene na zajedničke trenutke s ocem, u kojima će oni moći uživati. Nakon što se umanji tuga i ublaži bol, ostat će ugodne uspomene, koje će im uvijek pružati zadovoljstvo:

(...) eorum memoria, abstersis tandem lacrimis, laetus cum tuis fratribus perfruire (...)

Capellov otac je još za života stekao slavu, koja ostaje kao trajni svjedok njegovog života i djelovanja:

(...) provinciae quibus profuit, palam et cum laude loquuntur.

U pismu Bonaru prisutna su tri konzolacijska toposa. Vrančić govori da smrt nije neočekivana, jer je ljudski rod od samih početaka podložan različitim događajima i okolnostima, od onih najsretnijih i najpovoljnijih do onih najtežih i najnepoželjnijih:

Atqui quoniam genus humanum non est conditione tam praeclara, et laetis tristibusque, uti aut haec aut illa obvenerint (...)

Vrančić spominje dušu Bonarova oca te iskazuje vjeru u vječni život, u kojega, za razliku od Cicerona, ne sumnja:

Igitur quiescat in pace sanctissima ejus anima (...)

Bonarov otac je također za života doživio veliki ugled i slavu, tako da će njegovo ime ostati zauvijek upamćeno:

(...) quod multos in multis regnis conturbari obitu ejus ob raras virtutes ac dotes, quibus in extremi etiam orbis partibus celeberrime noscebatur (...)

Vrančić u pismima koristi određene izraze i figure, pomoću kojih pojačava dojam svojih misli i stavova te povećava uvjerljivost svojih iskaza. Takva sredstva su posebno zastupljena u govorima, kada se želi utjecati na slušatelje i potaknuti ih na razmišljanje, odnosno preispitivanje svojih dotadašnjih stavova. Budući da se oblikovanju utješnog pisma pristupa s puno truda i obzira, pri tome posebno pazeći na odabir i raspored riječi, koje moraju

nakon čitanja ostati u adresatovoj svijesti, nije čudno što se iz oba pisma može izdvojiti mnoštvo takvih sredstava. Vrančić iskazuje pohvale pokojniku koristeći brojne epitete. To su većinom superlativi koje veže uz pokojnikovo ime, npr.: *doctissimi patris; prestantissimi patris tui; in VII liberalibus artibus consumatissimus; nobilissimi parentis; charissimo et optimo et praestanti parente; patrem tuum optimum et clarissimum virum; homine benevolentissimo; dignissimus erat (...); charissimi parentis; in caelis Deo gratissimum civem esse*. Osim superlativa koristi i pridjeve u pozitivu, kojima primjerice ističe svestranost Capellova oca i daje sliku njegove ličnosti: *vir et orator bonus; acutus philosophus; sublimis ac verax theologus*. Epitete koristi i kod opisivanja boli: *acerbissimus dolor; dolorem etsi mihi non parem, neque tantum usurpem; tibi que tam grave vulnus*.

Zatim u pismu Capellu koristi nekoliko kolokvijalnih izraza, u kojima je vidljiva njegova bliskost s adresatom: *non aliter- mihi crede- affectus sum; quaeso te, mi Capelle, proponas tibi ob oculos (...); navate operam et contendatis (...); ac in posterum curetis (...); quare operam date (...)*. U pismu Bonaru koristi jedan kolokvijalni izraz: *oro te, feras aequius (...)* te jedan stereotipni izraz, koji djeluje službenije i strože: *etiam atque etiam rogo*. U pismu Capellu Vrančić umeće jednu poslovicu, koju najavljuje cijelom rečenicom: *Accidit hoc juxta tritum infelicium proverbium: Nullum malum solum*.

Osim te poslovice, umeće i dvije digresije, kojima pobliže objašnjava prethodnu misao. Govoreći Capellu da se nikako ne osloni samo na protok vremena u ublažavanju svoje tuge, opisuje utjecaj vremena na ljude te izražava sumnju u njegovu pouzdanost, jer se na vrijeme, kao i na sudbinu i okolnosti, oslanjaju ljudi koji izbjegavaju odgovornost i koji nemaju kontrolu nad svojim životom. Tako se može dogoditi da dobiju ono što nisu željeli ili zaslužili, a da budu neočekivano nagrađeni oni koji se nisu ni trudili. Iznoseći takav pesimističan razvoj događaja, želi spriječiti da se tako nešto dogodi Capellu. Želi ga potaknuti da se ne prepusti okolnostima i da se odlučno postavi prema onome što ga je snašlo. Odmah nakon toga spominje dužnosti i poslove koje će Capello preuzeti, dakle podsjeća ga da život ide dalje i da treba gledati prema naprijed.

Nakon što je detaljno opisao događaje vezane za brodolom Capellove braće, zaključuje da Capello treba biti zahvalan što su braća preživjela tu nesreću. Zatim se u kraćoj digresiji osvrće na precijenjenost materijalnih bogatstava, koje uvijek možemo steći, dok izgubljeni život više ne možemo vratiti. Na taj način podsjeća Capella da se ne brine previše zbog gubitka dobara u brodolomu, jer će svojim trudom, vrlinama i časnim djelovanjem braća steći nova bogatstva. Odmah nakon toga ih potiče da se zalažu da bi to postigli.

Iako su Vrančićeve digresije u pismu Capellu dobronamjerne i korisne, stječe se dojam da je u njima pomalo i pretjerao. U pismu Bonaru tih digresija nema. Vrančić opširnije opisuje tek novi život Bonarova oca na onom svijetu, iz čega se može zaključiti da je Bonaru vjera bila veoma bitna.

Vrančić koristi brojne figure dikcije i konstrukcije, poput anafore: *ille et vir et orator bonus, ille acutus philosophus, ille sublimis ac verax theologus*; polisindetona: *et moderationis et prudentiae et fortitudinis*; anadiploze: *aquis bona vestra hauriret partim, partim igni absumeret*; sinonimije: *alia ornamenta, variaequae dotes*; homeoptota: *non aliter excipiebant, audiebant, absolvebant, quam si unicuique aut filius esses, aut jam maxima in patriam beneficia contulisses et de singulis praeclarissime meruisses*. Koristi i određene figure riječi i misli. Od tih figura najviše je zastupljena metafora: *ad medullam consolationis; et vobis junioribus suis praebuit lumen; fortunae telum levius; Deo quoque gratissimum civem esse; donec in patriam ex hac peregrinatione evadamus*.

Nastojeći izbjeći riječi koje bi mogle biti preteške za adresata, s obzirom na trenutno stanje u kojem se nalazi, Vrančić koristi dva eufemizma u pismu Bonaru. Jedan odmah na početku kada spominje smrt Bonarova oca: *e vivis excessisse*, a drugi u središnjem dijelu, kada ga moli da ne pretjera s tugovanjem i da pronade u sebi hrabrost i izdržljivost: *feras aequius charissimi parentis casum*. Ti eufemizmi ukazuju na elemente diskretnog konzolacijskog pristupa, odnosno oni su potvrda Vrančićeva pažljivijeg i obzirnijeg postupanja prema Bonaru i njegovoj boli. U pismu Capellu koristi litotu, kojom odbacuje svaku sumnju u istinitost svojih tvrdnji: *nec luctus vestri tempus non atratus exegissem; non omnium minimo teste*.

Za skladnije oblikovanje svojih iskaza i njihovo produženje koristi perifrazu: *lento gradu avocans; alterius fortunae vultus videretis* te epifrazu: *Petro, Paulo, Laurentio fratribus tuis; ambo ipsi fratres evaserint; qui omnium bonorum summorumque hominum testimonio*. Kod opisivanja brodoloma Capellove braće koristi hiperbolu: *in vestrum detrimentum ad perniciem* te personifikaciju, koja se odnosi na Vrančićevo viđenje odnosa sudbine prema Capellovoj obitelji: *patrem vobis eripuisse; aquis bona vestra hauriret*. Nakon navođenja poslovice u pismu Capellu, koristi poredbu, kojom dopunjuje poslovicu i pojačava njen pesimistični učinak: *velut tyrannus quidam satellitibus stipatur*. U pismu Bonaru, iskazujući dobre želje njemu i obitelji, koristi gradaciju, kojom postupno povećava intenzitet sretnih i povoljnih okolnosti u kojima želi da oni žive: *tanta felicitate tamque continenti ac diutino rerum successu frueremini, ut nunquam alterius fortunae vultus videretis, nunquam*

alterius a laetitia status vices sentiretis, viveretis alioqui ultra quam cuiuspiam hominum etiam beatissimorum natura concesserit. Vrančić živopisno predočava prisutnost Bonarova oca na nebu koristeći hipotipozu: et fruatur Christo suo, quem hic adhuc ita induerat, ut nondum carnis velamento deposito in coelestibus versaretur.

6. Zaključak

Konzolacijska tematika zaokupljala je ljude, posebice filozofe, od najranijih vremena. Smrtnost kao jedna od glavnih karakteristika ljudskog roda bila je i još je uvijek predmet promišljanja i proučavanja. Poseban izazov predstavlja suočavanje s njom i mirno prihvaćanje njezine neminovnosti. Smrt bliske osobe neizbježno uzrokuje patnju i bol, no o pojedincu ovisi kako će se s njima nositi. Pružanje utjehe i podrške ožalošćenoj osobi odraz je ljudske humanosti i spoznaje da svi dijelimo istu sudbinu, odnosno da je svačiji život prolazan i vremenski ograničen. Različiti filozofski pravci su se bavili temom utjehe te su zastupali različite metode za ublažavanje boli i davanje moralne i duhovne potpore pojedincu, kako bi mogao što prije nastaviti normalno živjeti. Autori konzolacijskih tekstova iz različitih razdoblja najčešće su posezali za argumentima koje su zastupali stoici, među koje se ubrajaju Ciceron i Seneka.

Konzolacijski tekstovi su postigli najsnažniji dojam u pismima, budući da oblik pisma omogućuje osobniji i iskreniji pristup. Konzolacijska pisma su mješavina filozofije, retorike i književnosti, a glavne karakteristike su im kratkoća i jednostavnost. U obzir se mora uzeti i osobnost te potrebe adresata, prema kojima se oblikuje struktura konzolacijskog teksta. Glavni utješni argumenti razvili su se još u antičko vrijeme, a pojavom kršćanstva došlo je do njihove preobrazbe. Neki argumenti poput besmrtnosti duše i vječnog života su tek u kršćanstvu zadobili svoj pravi smisao. Autori u srednjem vijeku te u doba humanizma i renesanse koriste antičke postavke i prilagođavaju ih s obzirom na društvene okolnosti svog vremena. Budući da su teme smrti i utjehe univerzalne i uvijek aktualne, mogu se uočiti mnoge sličnosti između antičkih, srednjovjekovnih i humanističkih utješnih tekstova.

Poznati hrvatski humanist Antun Vrančić iza sebe je ostavio bogat epistolografski opus, a za ovaj rad odabrana su dva njegova utješna pisma, poslana dvojici prijatelja povodom smrti njihovih očeva. Vrančić se za oblikovanje svojih utješnih pisama koristi tradicionalnom konzolacijskom topikom, stoičkim učenjem te humanističkim epistolografskim priručnicima, koji su bili aktualni u njegovo vrijeme. To su priručnici Erazma Roterdamskog, koji je bio veliki humanistički autoritet ne samo u području epistolografije te Franje Nigera, čiji je priručnik bio vrlo popularan zbog svoje jednostavnosti. Glavni Vrančićevi uzori su Ciceron i Seneka. Njihova se stajališta i stil ogledaju u Vrančićevim rečenicama. Struktura rečenica po svojoj složenosti i kompoziciji slična je Ciceronovim rečenicama, dok filozofski stav i cjelokupno raspoloženje odgovara Senekinom umjerenom stoicizmu s upotrebom moralno-didaktičkih pouka. Vrančić se koristi Ciceronovim utješnim tezama, poput važnosti

suočavanja s boli i činjenicom da pokojnici ne osjećaju nikakvu patnju, što i nije neobično, jer su Ciceronova stajališta doživjela reafirmaciju i bila su često korištena upravo u razdoblju humanizma i renesanse. Oba pisma su prilagođena adresatu, koje Vrančić vrlo dobro poznaje te se razlikuju kako dužinom, tako i leksikom i drukčijim pristupom, premda je sama formalna struktura identična. Erazmo je u svom priručniku definirao tri različita pristupa utjesi i čini se da je Vrančić prihvatio te smjernice, jer ne upotrebljava isti ton i način obraćanja u oba pisma. Erazmo je također postavio više utješnih argumenata od Nigera, pa primjena svih njegovih argumenata utječe na fleksibilnost pisma. Nigerove početne i završne teze se podudaraju s Erazmovim, no u središnjem dijelu daje autorima konzolacije određenu slobodu, ne precizirajući razloge koji bi se trebali upotrijebiti da bi se ožalošćeni odvratio od tugovanja. Može se zaključiti da se Vrančić koristio Nigerovim tezama uz primjenu Erazmova stajališta o prilagodbi načina tješnja ovisno o adresatu. Vrančićev glavni utješni argument u oba pisma je ljudska smrtnost kojoj suprotstavlja pokojnikovu vječnu slavu, koju je zaslužio zbog časnog života. Na taj način čovjek simbolično „pobjeđuje“ smrt, jer ostaje duhovno prisutan preko svojih djela i potomaka.

Antički utješni argumenti podudaraju se sa srednjovjekovnim i humanističkim, no dok su neki srednjovjekovni i humanistički argumenti tek odraz tadašnjih društvenih okolnosti i trendova, antički argumenti objedinjavaju cijeli konzolacijski spektar, iz kojeg se uvijek iznova crpi inspiracija za stvaranje. No ipak niti ti argumenti ponekad nisu dovoljni za učinkovito uklanjanje tuge, pa oblikovanje konzolacijskog teksta uvelike ovisi o individualnoj procjeni tješitelja.

7. Sažetak

Utješna pisma Antuna Vrančića – konzolacijska tradicija i utjecaji

Konzolacijski tekstovi imaju dugu tradiciju, budući da njihova struktura i glavni motivi potječu još od antičkih vremena. Retorika i različiti filozofski pravci izvršili su značajan utjecaj na konzolaciju, a pojavom kršćanstva došlo je do spajanja kršćanskih i poganskih motiva. U radu je dan kratak osvrt na antičku, srednjovjekovnu i humanističku konzolacijsku tradiciju. Poseban naglasak stavljen je na glavne značajke i predstavnike antičke konzolacije, zbog toga što su naredna razdoblja predstavljala uglavnom nadogradnju i proširenje postojeće antičke misli. Utješna pisma su bila veoma popularna u razdoblju humanizma i renesanse te su njihovi autori često posezali za antičkim uzorima. Nastojeći pokazati međusobno prožimanje konzolacijskih argumenata iz različitih razdoblja u radu se analizira sadržaj, jezik i stil dva utješna pisma, koja je šibenski humanist i latinist Antun Vrančić (1504.-1573.) uputio dvojici prijatelja, s namjerom ublažavanja njihove tuge povodom smrti njihovih očeva. Utvrđuje se struktura pisama, jezični i stilski elementi te se istražuje utjecaj antičkih autora, kao i dva humanistička epistologrfska priručnika. Na kraju rada priložen je vlastiti prijevod pisama s latinskog na hrvatski jezik.

Ključne riječi: konzolacija, antika, humanizam, retorika, filozofski pravci, Antun Vrančić, utješna pisma, tuga, antička konzolacija

8. Summary

Antun Vrancic's consolatory letters – consolatory tradition and influences

Consolatory writings have a long tradition since their structure and the main motifs date back to ancient times. Rhetoric and different philosophical directions conducted a significant impact on consolation and with the arrival of Christianity, it came to a conjunction of Christian and pagan motifs. In this thesis has been done a brief overview of the ancient, medieval and humanistic consolatory tradition. Special emphasis is placed on the main features and the representatives of the ancient consolation because the following periods represented mainly the upgrading and expansion of existing ancient idea. Consolatory letters were very popular in the period of Humanism and the Renaissance and their authors often grasped at the ancient role models. In the attempt to demonstrate the mutual interferences between the consolatory arguments from different periods, in this thesis is analysed content, language, and style of two consolatory letters, which the Sibenik humanist and Latinist Antun Vrancic (1504.-1573.) sent to two friends, with the intention to alleviate their grief over the death of their fathers. It is defined the structure of letters and also their linguistic and stylistic elements. It is examined the influence of ancient authors, as well as of two humanistic epistolographic manuals. At the end of the thesis is attached the own translation of letters from Latin into Croatian.

Keywords: consolation, antique period, Humanism, rhetoric, philosophical directions, Antun Vrancic, consolatory letters, grief, ancient consolation

9. Literatura

Primarna literatura

1. Közli Szalay László; Wenzel Gusztáv (ur.) (1857-1875): *Verancsics Antal Összes munkái*. Budimpešta: Monumenta Hungariae historica, Vol. VI, Scriptorum IX.

Sekundarna literatura

1. Bleicken, Jochen et al. (2005): *Povijest svijeta*. Split: Marjan tisak.

2. Brannen, Charles J. (1948): *A Study of the Origins of Cicero's Consolatory Writings and Their Effectiveness in the Author's Own Life*. Master's Theses. Paper 64.

URL: http://ecommons.luc.edu/luc_theses/64 (31.10.2016.).

3. „Cappello, Carlo“: *Treccani, la cultura italiana*.

URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-cappello_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-cappello_(Dizionario-Biografico)/)

(18.3.2017.).

4. Crepajac, Ljubomir (1974): „Predgovor“. U: Ciceron (1974): *Rasprave u Tuskulu*. Beograd: Srpska književna zadruga.

5. Divković, Mirko (1990): *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed.

6. Čvrlijak, Krešimir (2004): „Antun Vrančić i njegovi hrvatski korespondenti, europski renesansni epistolografi“. U: Lakić, Vilijam (ur.): *Zbornik o Antunu Vrančiću: zbornik radova sa znanstvenog skupa o Antunu Vrančiću: Šibenik, 11.-12. lipnja 2004.* Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, str. 51-86.

7. „Erazmo Roterdamski“: *Hrvatska enciklopedija*.

URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18200> (18.3.2017.).

8. Halkin, Leon Ernest (2005): *Erazmo i kršćanski humanizam*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

9. Henderson, Judith Rice (1983): „Defining the Genre of the Letter Juan Luis Vives' 'De Conscribendis Epistolis'“. U: *Renaissance and Reformation New Series*, Vol. 7, 2, str. 89-105.

URL: <http://www.jstor.org/stable/43444409>. (18.3.2017.).

10. Jurić, Šime (1975): „Humanist Franjo Niger“. U: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol. 6, 1, str. 285-296.
URL: <http://hrcak.srce.hr/136567> (18.3.2017.).
11. Ladić, Zoran (2004): „Oporuka Antuna Vrančića kao izraz nekih aspekata šesnaestostoljetnih crkvenih i političkih prilika“. U: Lakić, Vilijam (ur.): *Zbornik o Antunu Vrančiću: zbornik radova sa znanstvenog skupa o Antunu Vrančiću: Šibenik, 11.-12. lipnja 2004.* Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, str. 201-214.
12. Moos, Peter von (1971): *Consolatio: Studien zur mittellateinischen Trostliteratur über den Tod und zum Problem der christlichen Trauer.* Bd. 1. München: Wilhelm Fink Verlag.
PDF verzija preuzeta sa: Münchener DigitalisierungsZentrum.
URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/> (19.9.2016.).
13. Moran, Mary Evaristus, Sister (1917): *The consolations of death in ancient Greek literature.* Washington D.C.: National Capital Press.
URL: <http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2014/08/The-Consolations-of-Death-in-ancient-greek-literature.pdf> (18.3.2017.).
14. Niger, Franciscus (1572): *Francisci Nigri 'De conscribendis epistolis' tractatio.* Venetiis: Apud Altobellum Salicatum.
15. Novaković, Darko; Vratović, Vladimir: *S visina sve.* Zagreb: Globus. 1979.
16. Perić, Olga (1991): „Nepoznati opus Franje Nigera“. U: *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 17, 1, str. 231-240.
URL: <http://hrcak.srce.hr/99845> (18.3.2017.).
17. Schaeben, Ulrike (2002): *Trauer im humanistischen Dialog: Das Trostgespräch des Giannozzo Manetti und seine Quellen.* Berlin: de Gruyter.
18. Schwanitz, Dietrich (2008): *Opća kultura: Sve što treba znati.* Zagreb: Mozaik knjiga.
19. Sorić, Diana (2015): „Pitanje datuma rođenja hrvatskog humanista i ugarskog primasa Antuna Vrančića (1504. -1573.)“. U: *Croatica Christiana Periodica*, Vol. 39, 75, str. 37-48.
URL: <http://hrcak.srce.hr/144053> (18.3.2017.).
20. Tworek, Michael (2004): *Orszula's Death: Grief and Consolation in the Renaissance – The Treny of Jan Kochanowski.* History Honors Theses. Paper 2.
URL: http://digitalcommons.trinity.edu/hist_honors/2 (17.3.2017.).

21. Welzig, Werner (ur.) (1980): *Erasmus von Rotterdam: Ausgewählte Schriften*. Bd. 8. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
22. Zimmermann, Bernhard (2008): „Philosophie als Lebenshilfe: Die griechisch-römische Consolationsliteratur“. U: *Lexis*, 26, 2008.
URL: http://www.lexisonline.eu/wordpress/?page_id=730 (18.3.2017.).

PRILOG

Pisma na izvornom jeziku

CXIV.

Antonius Wrancius Francisco Capello Patricio Veneto S.

De obitu patris tui Caroli viri praeclari atque optimi nuncio, quem ex tuis litteris intellexi, non aliter – mihi crede – affectus sum, quam quivis vestrum, qui ex eo procreati estis. Nec id quidem sine justa ratione. Amavit enim me et complexus est semper, non ut quempiam familiarem et amicum hominem, sed ut propinquum suum, aut unicum fratrem. Quare si sic accidisset, ut vobis gravissimo et funestissimo isto casu vestro adesse potuissem, junxissem sane lacrimis vestris fletus meos, nec luctus vestri tempus non atratus exegissem, ut, cum quibus complures saepenumero dies summa festivitate ac laetitia habuerim, iis in moerore constitutis, meum tum moerorem, tum dolorem non denegassem. Verum quamquam acerbissimus dolor est, qui ex amissione parentis nascatur, isque parens, qui et suis insigni pietate praefuit, et reipublicae suae, in qua natus erat, per omnem vitam praestantissimae virtutis operibus ac magnitudine laborum profuit, diutius etiam deplorari ac desiderari filiis debet: tamen amici nos ut fungamur officio verae amicitiae, nosque etiam homines esse meminerimus, non indigne faciemus, si, postquam aliquamdiu una cum amicis fleverimus, et naturae, qua docemur, quam sit dura rerum charissimarum privatio, partes suas dederimus, eosdem, inquam, quorum peculiare vulnus est, curabimus ad consolationem revocandos, atque eis demonstrata humanitatis nostrae conditionae, communes omnium mortalium decedendi leges aequiore animo suadebimus esse tolerandas. Quapropter quum non ignoro, te ab ipsa usque adolescentia sub disciplina doctissimi patris fuisse, et moderationis et prudentiae et fortitudinis semper studiosum, expendas tecum, velim, ac tute iudices, quamdiu his affectibus viro sit indulgendum, qui et haberi vult, quem profitetur, et iudicio sapientis, non vulgi superstitione ducatur. Neque ullo modo committas, ut ipso temporis decursu dolorem deponas. Hoc enim et odia hominum maxima sine conciliatore saepe vidimus delevisse, et aegritudines ademisse sine omni usu medicinarum. Unde inniti temporis, opperiri casus, et a fortuna pendere, quae ut interdum stultis etiam apprime suffragentur atque inserviant, ita et sordidos et indignos efferre consueverunt, ignavorum hominum esse prodiderunt sapientes. At tu, qui admodum sane juvenis, et quidem eo ipso tempore, quo virilem togam sumpseras, et praeturas inire inceperas, non obscuram sane de se senatui tuo, vel me inter caeteros non omnium minimo teste, qui tum legatione in vestra civitate fungebar, spem excitasti, indignum et te et ipso patre tuo faceres, si laudem hanc non virtuti ac rationi dares, neque eum deflare

desineres, quem eadem lege, qua praemisisti, non multo post, tametsi post annum LXX., sequeris, quum omnia tum orta, tum oritura occidant, et aucta senescant. Sed ne te, lento gradu avocans a moerore, diutius in moerore detineam, dum serius ad medullam consolationis accedo, quaeso te, mi Capelle, proponas tibi ob oculos prestantissimi patris tui virtutes, quibus ille in ista vestra republica, quamdiu vixit, semper cum summa gloria floruit. Mores enim habuit jucundos, graves et magna dignitate conspicuos. Ille et vir et orator bonus, ille acutus philosophus, ille sublimis ac verax theologus, et ne enarrem singula, in omnibus ille VII. liberalibus artibus fuit sane consummatissimus. Trium vero linguarum eruditionem ita erat consequutus, ut hebraice, graece ac latine et scriberet, et loqueretur, idque adeo facile et expedite, ut cum iis natus esse videretur. Ingenio autem atque animi praestantia, qua pollebat in gerendis rebus, plurimae legationes et novorum insignium ac titulorum equestris dignitatis, quae jam familiae tuae potest esse haereditaria, testantur accessiones. Quanta ad haec vixerit aequitate, quanta ubique gesserit se se moderatione atque integritate, provinciae quibus prefuit, palam et cum laude loquuntur. Nec postremo fidem atque consilium ejus urbani magistratus et defensiones clientum non extollunt, quum et senatorius ordo – ut mihi nunciatur - eum tanquam Valerium quendam Publicolam suum communi totius civitatis lamentatione desideravit. Multa hic alia ornamenta, variaeque dotes nobilissimi parentis tui recenseri possent, quibus ille et majores suos aequavit, et vobis junioribus suis praebeuit lumen, quo eorum claritudinem non imitari solum, sed etiam assequi atque augere possitis, nisi a ratione epistolae in orationem rerum gravitate delabi pertimescerem. Concludam itaque paucis. Anno enim superiore, quo praetor eras Muriani, quum essem ego apud te, et egregie ac magna cum voluptate frueremur una genio, ubi mihi – quae tua erat humanitas, atque gratia – nihil tecum ac cum tuis non licebat, tuque in summis solatiis et animi remissione summa sedulitate, quieti atque concordiae civitatis ejus reparande et constituendae intentissima cura atque studio satageres, plane perspexi, quanti erat parens tuus apud Venetos Patricios, cujus respectu, omnes te his in rebus occupatum, non aliter excipiebant, audiebant, absolvebant, quam si unicuique aut filius esses, aut jam maxima in patriam beneficia contulisses, et de singulis praeclarissime meruisses. Laus itaque haec magna, Capelle, profecto est, et majorem in modum celebris. Sed major ex ea vobis petenda est consolatio. Si enim et charissimo et optimo parente privatus es, ut es etiam praestanti, scito fuisse mortalem. Ea tamen tibi, caeterisque posteris suis de se reliquit monumenta, quae quum sint immortalia et gloria digna sempiterna, eorum memoria, abstersis tandem lacrimis, laetus cum tuis fratribus perfruare, simulque, ut jam vos quoque patres esse possitis, navate operam et contendatis, ut vestrum virtutibus meritisque in rempublicam aequiparetis, ac in posterum curetis, ut prudenter leges

humanitatis perferatis. De naufragio autem fratrum, et bonis ac supellectile tota in reditu ex Cypro, mari atque igni amissis, itidem equidem atque vos permoleste tuli, execratusque sum casum, et fortunam mirifice admiratus, cui non satis fuit patrem vobis eripuisse, nisi et pyratas in vos immittendo, aquis bona vestra hauriret partim, partim igni absumeret, ut in vestrum detrimentum ad perniciem, quam latrones vobis intenderant, duo quoque dissidentissima elementa concordarent. Accidit hoc juxta tritum infelicitum proverbium: Nullum malum solum. Et illud, quod est majus, atque gravius, societate, velut tyrannus quidam satellitibus stipatur. Sed gaudendum esse, et hoc aliud fortunae telum levius tibi puto existimandum, postquam ex eodem naufragio, quod cum bonis fratres quoque duos deprehenderat, ambo ipsi fratres evaserint. Vita enim superstiti non deerunt opes, haeque quamquam saepius possessorem mutant, vivos tamen sequuntur, nec his homines a morte redimuntur, sed amissae vivis frequenter reparari solent. Quare operam date diligenter, ut patris mores ac vitam aemulantes, valetudini primum, deinde reipublicae vestrae studeatis. Quae duo si pro viribus vestris praestiteritis, aderit certe et sanis ad acquirendum facilitas, et patriae decori, commodoque servientibus digna beneficiorum honorumque non deest compensatio. Petro, Paulo, Laurentio fratribus tuis meo nomine dic salutem; Paulo et Laurentio etiam gratuleris, quod redierint incolumes. Vale. 15. Junii 1547. Ex Transsylvania. Albae Giulae (Közli Szalay, Wenzel 1857-1875: 259-263).

CXLIV.

Antonius Wrancius Joanni Bonaro S.

Patrem tuum optimum et clarissimum virum e vivis excessisse, nunc primum sane ad me perlatum intellexi, plurimumque displicet, quod tam sero. Videbor enim in hoc officio declarandi doloris mei apud vos negligentior quodammodo, quam sit par, exstitisse. Quem quidem dolorem etsi mihi non parem, neque tantum usurpem, quantus est filiorum, tamen in deflendo homine mihi benevolentissimo et prope altero parente nulli amicorum ejus concessero. Verum de obitu ejus, qui omnium bonorum summorumque hominum testimonio, dignissimus erat, ut immortalis in humanis permansisset, nolo doloris hujus magnitudinem pluribus verbis demonstrare, ne tuo apponere incrementa, tibi que tam grave vulnus, quamvis justa ac debita observantiae meae in eum commemoratione acerbius facerem et quasi renovarem. Contentus itaque propria conscientia, qua scio, te nihil dubitare de mea erga domum Bonariam voluntate, quodque non solum consolari te et revocare a luctu vellem, sed etiam quod cupiam, ut et tu et tui omnes tanta felicitate tamque continenti ac diutino rerum successu frueremini, ut nunquam alterius fortunae vultus videretis, nunquam alterius a laetitia status vices sentiretis, viveretis alioqui ultra quam cuiquam hominum etiam beatissimorum natura concesserit. Atqui quoniam genus humanum non est conditione tam praeclara, et laetis tristibusque, uti aut haec aut illa obvenerint, pro divinae providentiae et sapientiae ordinatione utendum est, donec in patriam ex hac peregrinatione evadamus: oro te, feras aequius charissimi parentis casum, eaque re potissimum consoleris, quod quum ille mortalis fuerit natus, immortalem gloriam suis, sibi nomen atque memoriam compararit, quodque in terris ita vixerit, ut in coelis Deo quoque gratissimum civem esse vel ex eo dubitare non debemus, quod multos in multis regnis conturbari obitu ejus ob raras virtutes ac dotes, quibus in extremi etiam orbis partibus celeberrime noscebatur, facile mihi persuadeo. Igitur quiescat in pace sanctissima ejus anima, et fruatur Christo suo, quem hic adhuc ita induerat, ut nondum carnis velamento deposito in coelestibus versaretur. Tibi ac tuis fratribus, ut generis facultatumque, quas vobis major quam privatus reliquit, illius sitis successores, ita et virtutum et nominis et gloriae felicitatumque omnium, quae illi maxime non defuerunt, firmam atque diutinam precor haereditatem. Stanislavis duobus, alteri Lasco amplissimo Syradiensi palatino, alteri Bonaro nobilissimo juveni et Anselmo Ephorino cupio maxime commendari; quod munus ne praetereas, tametsi gravissimo luctu occupatus, etiam atque etiam rogo. Vale. XIII. Augusti 1549. Albae (Közli Szalay, Wenzel 1857-1875: 337-338).

CXIV.

Antun Vrančić pozdravlja Francesca Capella, venecijanskog patricija

Zbog smrti tvoga oca Carla⁷, znamenitog i vrlo dobrog čovjeka, o čemu sam doznao iz tvojih pisama, javljam da, vjeruj mi, nisam drugačije potresen nego bilo koji od vas, koji ste od njega potekli, i to ne bez valjana razloga. Naime, volio me i grlio uvijek, ne kao bilo kojeg prijatelja i ljubaznog čovjeka, već kao svog najbližeg ili kao jedinog brata. Stoga, da se tako dogodilo, da sam mogao biti prisutan u vama najtežem i najtužnijem vašem događaju, pridodao bih doista svoj plač vašim suzama i ne bih podnio vašu žalost neodjeven u crninu, tako da s vama, s kojima sam često provodio mnoge dane u najvećoj svečanosti i radosti, u danima koji su utemeljeni u žalosti ne bih tajio kako svoju žalost tako i svoju bol. Ali premda je najljuća bol ona koja nastaje zbog gubitka roditelja, i taj roditelj, koji je zbog istaknute čestitosti bio na čelu svojih i koji je cijeli život djelima najizvrsnije vrline i veličinom poslova služio državi u kojoj je rođen, treba biti dugo oplakivan i žuđen od sinova, ipak, prijatelji nas podsjećaju da obavljamo službu pravog prijateljstva i podsjećamo se da smo mi također ljudi i nećemo učiniti nedostojno, ako se, nakon što smo neko vrijeme zajedno s prijateljima oplakivali i nakon što smo prirodi, od koje smo poučeni kako je težak gubitak najdražih stvari, predali njezine dijelove, pobrinemo da se ti isti, kažem, čija je rana osobita, prizovu k utjesi i ako pokazavši svoju humanost savjetujemo da se mirnim duhom moraju podnijeti zajednički zakoni umiranja svih smrtnika. Zbog toga, jer znam da si ti od mladih dana bio pod

⁷ Carlo Cappello rođen je 5. lipnja 1492. od Francesca di Cristofora i Elene Priuli di Piero u patricijskoj venecijanskoj obitelji. Zajedno s bratom Bernardom, koji je bio pjesnik, stekao je rafinirano humanističko obrazovanje. Poznavao je latinski i grčki te je studirao hebrejski jezik. Prvenstveno se posvetio politici i diplomaciji, a o njegovim književnim interesima svjedoči nekoliko njegovih soneta u čast Veronice Gambare, epigrami povodom smrti voljene žene Serene Loredari di Paolo 1531., kao i govor na latinskom jeziku održan na svečanom sprovodnom slavlju za Giorgia Cornara. Pretpostavlja se da je bio povezan s venecijanskim humanističkim krugovima. Strastvene diskusije u venecijanskim umjetničkim krugovima i kasnije prijateljstvo s bečkim biskupom Giovannijem Fabrijem, teologom koji je istraživao kontroverze u teologiji, inspirirale su ga za dvije propovijedi *De iusta Dei contra nos indignatione et ira*. Propovijedi su strastveni poziv na ozbiljnu moralnu reformu i na posve unutarnju religioznost u kojoj razdijeljeni kršćanski svijet treba postati jedno pod jednim pastikom i povezan jednom vjerom. Kratki kompendij na latinskom jeziku o pseudoapostolskim konstitucijama *De observanda et secundum Deum colenda divina ecclesiastica maiestate, ex Sanctorum Apostolorum constitutionibus et decretis* posvetio je Pavlu III. Geneolozi mu pripisuju također dva izgubljena dijaloga: *De varietate scientiarum* i *De vera et perfecta philosophia christiano homine digna*. Kod njemačkog cara Ferdinanda I. povjerena mu je 1535. diplomatska misija s ciljem poboljšanja odnosa između dviju država radi potrebe suočavanja s napadom Turaka. Car mu je dodijelio titulu viteza 1538. Veliko vijeće mu je iste godine dalo važnu službu vojvode Kandije, koju je obnašao do 1542. Tim je izborom venecijanski patricijat htio protestirati protiv oligarhijske vlasti i pokazati solidarnost prema obitelji Cappello, pogođenoj teškom osudom na vječno progonstvo, koju je Bernardo dobio od Vijeća deseterice. Za namjesnika Cipra izabran je 1545., a na istom otoku je i umro 8. lipnja 1546. Imao je petero sinova: Piera, Lorenza, Paola, Francesca i Alvisa te dvije kćeri (www.treccani.it).

disciplinom vrlo učenog oca i da si uvijek težio umjerenosti, razboritosti i hrabrosti, želio bih da sam procijeniš i da ti sam prosudiš, koliko dugo se treba prepustiti svojim osjećajima čovjek koji želi biti smatran za onakvoga kakvim se prikazuje i koji je vođen prosudbom mudraca, a ne praznovjerjem svjetine. Nemoj ni na koji način učiniti, da samim prolaskom vremena odložiš bol. Naime često smo vidjeli da je vrijeme i najveće mržnje ljudi izbrisalo bez pomiritelja i da je odagnalo bolesti bez svake upotrebe lijekova. Stoga su mudri kazali da je svojstvo lijenih (nemarnih) ljudi oslanjati se na prigodu, čekati priliku i ovisiti o sudbini, koje, kako kadšto osobito pomažu ludima tako su i običavali uzvisiti proste i nedostojne. Ali ti, koji si još doista mlad i upravo u ovom vremenu kada si uzeo muževnu togu i započeo obavljati preturu, potaknuo si svomu senatu zaista ne skromnu nadu u sebe, a ja nisam među ostalima najmanji svjedok, jer sam obavljao poslanstvo u vašoj državi, učinio bi se nedostojnim i sebe i samog tvog oca, ako ne bi ovu hvalu posvetio vrlini i razumu i ako ne bi prestao oplakivati onoga kojeg ćeš slijediti po istom zakonu, po kojem si ga ispratio, ne mnogo poslije, ipak poslije 70. godine, jer sve bilo rođeno bilo što će se roditi umire i naraslo stari. Ali da te ne bih, u širokom luku odvrćajući te od tuge, duže zadržavao u tuzi dok se ozbiljno približavam utjesi, molim te, moj Kapelo, stavi si pred oči vrline svog vrlo istaknutog oca, kojima se on u toj vašoj republici, dokle god je živio, odlikovao s najvećom slavom. Imao je naime ugodne osobine, ozbiljne i ugledne zbog velikog dostojanstva. On je bio i dobar čovjek i dobar govornik, oštar filozof, uzvišen i istinit teolog i, da ne bih iznosio pojedinačno, u svih sedam slobodnih umijeća bio je doista potpun. A tako je dostigao znanje triju jezika da je hebrejski, grčki i latinski i pisao i govorio i to lako i slobodno, da se činilo kako je s njima rođen. Talentom pak i iznimnošću duha, zbog čega je bio jak u vođenju stvari, svjedoče mnoga poslanstva i prirast novih počasnih obilježja i titula viteškog dostojanstva, koje već može biti nasljedno tvojoj obitelji. Kolikom jednakošću je živio za to i kolikom čestitošću se svuda vladao, govore javno i s hvalom provincije kojima je bio na čelu. Naposljetku one doista uzdižu povjerenje i odluku onog gradskog magistrata i obrane klijenata, kada je i senatorski stalež, kako je meni javljeno, njega kao nekog svog Valerija Publikolu oplakao zajedničkom tužaljkom čitave države. Mogle bi se ovom prilikom nabrojati mnoge druge osobitosti i razne vrline tvog vrlo plemenitog oca, kojima se on izjednačio sa svojim precima i vama, svojim potomcima, pružio svjetlo, kojim možete ne samo oponašati njihovu glasovitost, već također i dostići i povećati, kada se ne bih bojao težinom činjenica skliznuti s namjere pisma u govor. Stoga ću pomalo zaključiti. Naime prošle godine, kada si bio pretor u Murianu i kada sam bio kod tebe te smo iznimno i s velikim užitkom uživali zajedno, gdje mi - takva bijaše tvoja čovječnost i tvoja slava - ništa s tobom i s tvojima nije

bilo uskraćeno, i kad si se ti u najvećim utjehama i opuštanju duha mučio s najvećom predanošću izuzetnom brigom i nastojanjem za obnovu i ustroj mira i sloge njegove države, jasno sam vidio, koliko je vrijedio tvoj otac kod venetskih patricija, zbog čijeg poštovanja te svi, zaokupljenog ovim stvarima, nisu drukčije primili, slušali i otpratili, nego kao da bi bio sin od ovog ili onog ili kao da si već pribavio domovini najveća dobra i u pojedinim stvarima vrlo slavno postao zaslužan. Hvala je to stoga velika, Kapelo, doista i na veći način znamenita. Ali vi iz nje trebate tražiti to veću utjehu. Ako si naime lišen vrlo dragog i najboljeg oca, također i izvrsnog, znaj da je bio smrtnik. Ipak, tebi i ostalim svojim nasljednicima je ostavio ove uspomene o sebi, a jer su one besmrtne i dostojne vječne slave, zbog sjećanja na njih, nakon što se naposljetku obrišu suze, uživaj sretan sa svojom braćom i istodobno, budući da vi već možete biti očevi, potrudite se i nastojte da se svojim vrlinama i zaslugama za državu izjednačite (sc. s ocem) i pobrinite se ubuduće da razumno podnosite zakone ljudskog roda. Zbog brodoloma pak braće, koji su u moru i vatri izgubili dobra i sav namještaj na povratku s Cipra, bio sam veoma žalostan jednako kao i vi, prokleo sam slučaj i čudio sam se čudom sudbini, kojoj nije bilo dosta, što vam je otela oca, niti što je šaljući na vas pirate djelomično proždrla vaša dobra vodom, a djelomično ih oduzela vatrom, da su se u vašoj šteti do propasti, koju su vam lopovi napravili, poklopila čak dva različita uzroka. Dogodilo se ovo u skladu s poznatom izrekom nesretnih: Nijedno zlo ne dolazi samo. I ono, što je veće i teže, biva okruženo društvom kao kakav tiranin pratiocima. Ali treba se radovati i smatram da treba cijeniti ovu drugu, lakšu strelicu sudbine prema tebi, nakon što su se od iste nesreće, koja je s dobrima uhvatila dvojicu braće, spasila obojica same braće. U preostalom životu neće naime nedostajati bogatstva i premda ono često mijenja vlasnika, ipak slijedi žive i zbog njega se ljudi ne izbavljaju od smrti, već se izgubljeno običava često nadoknaditi od živih. Stoga se marljivo trudite, nastojeći dostići očevo vladanje i život, prvo se zauzmite za zdravlje, a zatim za vašu republiku. Ako se budete pobrinuli za ovo dvoje sukladno svojim moćima, nastat će sigurno i prilika za postizanje zdravlja i onima koji služe diki i koristi domovine neće nedostajati dostojne naknade u obliku dobročinstava i počasti. Pozdravi u moje ime svoju braću Petra, Pavla i Laurencija. Pavlu i Laurenciju također čestitaj, što su se vratili čitavi. Pozdrav. 15. lipnja 1547. Iz Transilvanije u Albi Juliji.

CXLIV.

Antun Vrančić pozdravlja Ivana Bonara

Doista sam opazio da je tek sad do mene pristiglo, i uopće mi se ne sviđa što je tako kasno, da je tvoj najbolji otac i vrlo slavan čovjek otišao od živih. Čini mi se da sam u ovoj dužnosti izražavanja svoje boli kod vas ispao nekako nemarniji, nego što je prikladno. Premda ne bih dokazivao da je ova bol za mene nejednaka i ne tolika, kolika je od sinova, ipak u oplakivanju čovjeka prema meni vrlo blagonaklonog i gotovo kao drugog oca neću priznati prvenstvo nijednom od njegovih prijatelja. Ali zbog njegove smrti, koji je po svjedočanstvu svih dobrih i najvećih ljudi bio najdostojniji tako da je mogao ostati besmrtnan među ljudima, ne želim veličinu ove boli pokazivati s mnogo riječi, da ne bih povećao tvoju, i tebi tako tešku ranu, premda bih je opravdanim i zasluženim prisjećanjem mog poštovanja prema njemu, učinio gorčom i gotovo obnovio. I tako zadovoljan vlastitom savješću, po kojoj znam da ti ništa nećeš sumnjati o mojoj dobronamjernosti prema domu Bonara i što ne samo da te želim utješiti i odvratiti od tuge, već također što bih htio da ti i svi tvoji uživate u tolikoj sreći i u takvom neprekinutom i dugotrajnom uspjehu stvari, da nikada ne vidite lice druge sudbine i nikada ne osjetite drugačije stanje od sreće, da živite uostalom više nego što je bilo kojem od ljudi, čak i od najsretnijih, dopustila sudbina. Ali budući da ljudski rod nije u tako plemenitom položaju, treba se i u sretnim i nesretnim stvarima, kako se ove ili one zbivaju, koristiti uredbom božanske providnosti i mudrosti, dok se iz ove tuđine ne izbavimo u domovinu. Molim te, podnesi mirnije slučaj najdražeg oca i ovom stvari ćeš se najviše utješiti, jer premda je rođen kao smrtnik, pribavio je besmrtnu slavu svojim, a sebi ime i sjećanje, što je na zemlji tako živio, da zbog toga ne trebamo sumnjati da je na nebu Bogu najdraži građanin. Siguran sam da su mnogi u brojnim kraljevstvima potreseni njegovom smrću zbog rijetkih vrlina i osobina, zbog kojih je bio poznat također u dijelovima najudaljenijeg svijeta. Stoga neka počiva u najsvetijem miru njegova duša i neka uživa u svom Kristu, kojega je ovdje tako odjenuo da se, još ne skinuvši tjelesno odijelo, nalazio na nebu. Tebi i tvojoj braći, da budete nasljednici njegova roda i sposobnosti, koje je vama veći od običnog čovjeka ostavio, tako i molim čvrstu i dugogodišnju baštinu vrlina, imena, slave i sve sreće, koje njemu najviše nisu nedostajale. Dvojici Stanislava, i Laskiju i vrlo plemenitom mladiću Bonaru te Anselmu Eforinu želim da budu od mene najviše preporučeni, također molim da ne zanemariš službu, iako si obuzet najtežom tugom. Pozdrav. 14. kolovoza 1549. U Albi.